

Димитър Събев, Руслан Йорданов

Социална икономика на рудодобива в Родопите

- Размахът на рудодобива в годините на социализма води до бързо демографско и социално развитие на Родопите, но това развитие се оказва неустойчиво. То е свързано със сериозни екологични поражения и нанася чувствителни щети върху здравето на населението. Западането на добивния сектор след периода на приватизация причинява тежък социален и демографски стрес в региона.
- Днес в Родопите действат 10 рудника и 4 обогатителни фабрики. Крайната преработка на металния концентрат се извършва в КЦМ-Пловдив. В рудниците и фабриките са заети 2700 души – около 20% от нивото на голямото ГОРУБСО през 1989 г. Общият коефициент на рентабилност на приходите от продажби на предприятията е 0.12 за 2012 г., а три от тях работят с коефициент на рентабилност 0.3.
- Родопите са в навечерието на “минен ренесанс” заради високите борсови цени на металите. Само в двата най-големи проекта за рудодобив – на злато до Крумовград и на волфрам до Велинград, са планирани инвестиции в размер на 400 млн. лв. Има заявен интерес за отваряне на дузина нови рудници и над 1 млрд. лв. инвестиции.
- Миньорите получават сравнително високи за региона, но ниски за естеството на своя труд заплати, като средното месечно възнаграждение е 808 лв. По-трудно е положението на жените, които намират работа почти единствено в шивашките цехове при лоши условия и мизерно заплащане.

Ноември 2014

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Въведение.....	2
2. Кратка история на рудодобива в Родопите.....	4
3. Икономически характеристики и развитие на рудодобива в региона	9
3.1. Обща характеристика на находищата	9
3.2. Работещи предприятия и техните обекти.....	10
3.3. Обогаляване и металургична преработка на родопските руди.....	14
3.4. Нови проекти за рудодобив в региона.....	15
3.5. Обща икономическа характеристика на рудодобива в Родопите.....	17
4. Социално развитие на миньорските общини.....	20
4.1. Демографски тенденции.....	20
4.2. Източник на заетост и доходи.....	21
4.3. Алтернативи на рудодобива в региона.....	23
4.4. Закрепостени шивачки и разделени семейства.....	25
5. Предизвикателства на миньорската професия.....	27
5.1. Развитие на технологиите за добив на руда.....	27
5.2. Организация на миньорския труд.....	28
5.3. Социални придобивки.....	30
5.4. Бичът на силикозата	31
5.5. Условия на труд и трудови злоупотреки.....	33
6. Въздействие върху околната среда и здравен риск за населението.....	33
6.1. Мадан	34
6.2. Рудозем	34
6.3. Златоград	34
6.4. Лъки.....	35
6.5. Кърджали.....	36
6.6. Здравен риск и последствия за населението.....	37
6.7. Съпротива на местните общности и природозащитници.....	38
7. Основни изводи и препоръки	39

1. Въведение

Отдавна е известно, че Родопите са богати на оловно-цинкови руди, множат се потвържденията, че в недрата на планината се съдържа и много злато. От средата на 1950-те в региона се провежда мащабен добив и преработка на руди. След тежки сътресения по време на приватизацията на голямото социалистическо предприятие ГОРУБСО, в момента в Родопите дейност осъществяват пет частни добивни фирми. И като производство, и като наета работна ръка те поддържат общо 20% от нивото, достигнато през 1980-те. Високите цени на металите след 2004 г. отново насочиха вниманието на инвеститорите към родопските подземни богатства. В момента има десетки проекти за нови рудници в планината. В Родопите предстои нов „минен ренесанс“.

Едновременно с това Родопският регион има биоразнообразие и сериозен туристически потенциал. Освен най-различни форми на туризъм жителите могат да развиват модерно горско стопанство, пасищно животновъдство и производство на чисти храни. Родопите имат изключително значение за водния баланс и крият безценни образци на национално-то културно и природно наследство.

Повторното разрастване на минния сектор може да влезе в противоречие с устойчивото социално и стопанско развитие на региона. От друга страна, новите рудници може да осигурят поминък в общини, където безработицата надвишава 20%. Ако се осъществят с най-добрите налични техники и технологии, новите минни проекти ще осигурят доходи на местната общност, избягвайки по-сериозни екологични и здравни конфликти. За да се оползотвори този потенциал, без да се стига до хипертрофията от предишния период,

е нужен задълбочен и правдив анализ на социално-икономическите и екологичните процеси в планината в контекста на рудодобива. Този анализ следва да насърчи компетентните институции да вземат решения и да изработят стратегии, които да балансират интересите на екологичното, демографското и стопанското развитие.

Това, в общи линии, е целта на авторите на настоящия доклад. През 2014 г. бяха проведени серия теренни проучвания относно рудодобива в Родопите в общини Мадан, Рудозем, Златоград, Кърджали, Лъки, Минерални бани, Маджарово, Момчилград, Крумовград, Велинград, Смолян. Те се осъществиха с методите на социалното емпирично изследване и включваха посещения на рудници, миньорски селища, хвостохранилища, неструктурирани интервюта с местни жители, действащи и пенсиониран миньори, инженери, директори, кметове на общини и села, учени, синдикални представители и редица други. Използвани бяха данни от финансови отчети, годишни доклади и заключения от проверки на регионалните екоинспекции, общински и областни планове за развитие, документи от държавния архив, научни публикации и мемоари.

Предмет на проучването са специфичните модели на взаимодействие между инвеститори, производствени структури, местна власт, общественост и природа в съществуващите и потенциалните центрове на рудодобив в Родопите. Използваният подход е интерпретация на социалната икономика на Макс Вебер, под който термин се разбира „проучване на взаимодействието между икономика и общество“. Съответно авторите се опитаха да проследят едновременно много нишки: социален статус, финансов анализ, демографски процеси, технологично развитие, комуналност – всичко, свързано с живота на хората за-

едно и помагащо им да извлекат поминък от една сурова планинска среда. Водещи приоритети бяха опазването на природата, здравето и човешкото благосъстояние. Тъй като Родопите са един от древните центрове на рудодобива и металургията в Европа и в света, специално внимание бе отделено на историческото развитие.

Почти всички минни градчета в Родопите са създадени благодарение на разцвета на добивната индустрия и са силно зависими от този отрасъл. Западането му в последните десетилетия оказва сложен натиск върху местните общности. Родопите, подобно на останалите селски и планински райони в България страдат от висока безработица, мащабно обезлюдяване и влошаване качеството на живот. Местните общности търсят нови перспективи, с които да компенсират рудодобива.

Миньорите в региона в близките десетилетия могат да разчитат на известна заетост, доколкото няколко мащабни проекти с хоризонт от 20-30 години са пуснати в ход. По-трудно е положението на жените, които намират работа почти единствено в шивашките цехове при лоши условия и мизерно заплащане. В ход е интензивен, често незаконен дърводобив, който скоро може да се превърне в екологична катастрофа. Селското стопанство не дава признаци на съживяване: изкупните цени на тютюна се сричат, субсидиите в животновъдството са недостатъчни. Туристическият бранш, изведен като приоритет във всички общини, засега на малко места успява да донесе прилични доходи и заетост. Масови са нагласите сред младите хора за емиграция в Западна Европа, много семейства от години живеят в Родопите само „на хартия“.

На този фон да се настоява за „зона, свободна от рудодобив“ едва ли е честно спрямо местното население. Но един

проект за експлоатация на рудник може да се осъществи по много различни начини. Заради липсата на институционален контрол и дългия период на управленски хаос, днес преобладават негативните настроения към добивните предприятия. Ниското заплащане в рудниците и пренебрежимо малките концесионни отчисления не допринасят за промяна на отношението. Новото развитие на рудодобива трябва да е съпроводено от нов тип отношения между държава, община, инвеститори, синдикати и местни малки групи с различни интереси.

След кратък исторически преглед на родопския рудодобив, в трета глава са представени настоящите и бъдещите „актьори“ в региона, а в края ѝ е извършен анализ на икономическите тенденции в отрасъла. Четвърта глава проследява социалните аспекти: рудодобивът в Родопите поддържа селищата живи, източник е на заетост и доходи, но е мъжка професия и косвено води до непривична за Европа през XXI век експлоатация на женски труд. В пета глава е обърнато внимание на проблемите на миньора: професионални болести, трудови злоупотреби, оспорвани социални придобивки. Шеста глава е посветена на щетите, които рудодобивът е нанесъл на околната среда в Родопите и на здравето на местното население. Представена е и обществената опозиция срещу мините, с най-показателен пример в Крумовград.

В края на седма глава са отправени 12 управленски препоръки с различен стратегически хоризонт. Те касаят здравето на миньорите и на населението, защита на сектора от резките промени на пазара, научни изследвания за оползотворяване на ценните съставки в рудата, недопускане на нови екологични поражения от рудодобива, решаване на водните кризи и др. Без да са компетентни в областта на геологията

и минното инженерство, авторите се опитват да обърнат внимание към различен тип проблеми: демографски, социални, културни, екологични. Дотук най-често те са оценявани като „вторични“ по отношение на рудодобива, а всъщност именно те определят качеството на изпълнението.

2. Кратка история на рудодобива в Родопите

Рудодобивът в Родопите е познат от праисторически времена. Хипотезата, че на Балканите преди повече от 7 хилядолетия се е оформила самобитна металургична култура, която разпространява миньорския и ковашкия занаят в Европа и Азия, намира застъпници сред влиятелни български и световни учени. Минното дело в родопския край получава нов тласък през римско време (I-V век) благодарение на засиленото търсене на метали. Латински източници отбелязват, че бесите – местното тракийско население, са опитни златотърсачи. Археологът Асен Салкин локализира повече от 12 древни разработки на метали около Велинград. В източната част на планината те са много повече. Останки от 30 стари рудника („мари“ на местното наречие) има само в района на гр. Мадан: Сполука, Шаренка, Мързян, Рачешко дере и др.

За присъствие на саксонски рудари в Родопите няма сигурни доказателства, но тяхното добре документирано пристигане на Балканите след XIII век е повлияло на използваните технологии в региона. Потвърждава го саксонската терминология, използвана в рударските закони, приети по времето на Сюлейман Великолепни. От османския период са известни златните рудници „Перперек“ в Кърджалийско, „Улу дере“ (днешна „Чала“) в Хасковско и „Пелевун“ в Ивайловградско. По оценка на Стоян

Авдев, през първата половина на XVII век край Пелевун са добивани стотина килограма злато годишно с труда на около 300 рударски семейства. Между 1830 и 1860 г. от рудниците в Маданския и Златоградския край са добивали олово и сребро.

Заслуга за откриването на първия модерен рудник в Родопите носи известният писател Антон Страшимиров. През 1926 г. авторът е на обиколка в Родопите и в с. Боево се среща със селския старейшина Хасан Керминов, който му показва късчета руда. Част от богат оловно-цинков пласт се подавал като козирка на пещера, в която местните овчари подслонявали при лошо време добитъка. Страшимиров дава кристалите на своя приятел минния инженер Иван Савов, който възкликва: „Това е голямо богатство, ако запасите от тези руди са в промишлени количества“. Анализът показва 10-15% съдържание на олово, 20-23% на цинк, както и много други ценни елементи.

Същата година инж. Савов учредява акционерно дружество „Родопски метал“ и кръщава концесията „Страшимир“ на името на писателя. В последвалите десетилетия той инвестира в пътища, административни сгради, общежитие, работилници, електрически инсталации. „Родопски метал“ изгражда първата флотационна фабрика в Родопите – в Средногорци през 1928 г. През 1946 г. компанията достига най-голям добив от единствения си рудник „Страшимир“ – 9102 т. руда. Предприятието на инж. Савов е национализирано през декември 1947 г.

Дейност в Родопите по това време развива и Българското акционерно дружество „Гранитоид“ – най-голямата индустриална компания в страната до национализацията, която работи основно с швейцарски и германски капитали. В периода 1926-1935 г. с помощта на германски гео-

лози е направено подробно проучване на Източните Родопи и са запазени няколко концесии за добив на оловно-цинкови руди. С цел разработката им през 1934 г. е учредено дъщерното Минно акционерно дружество „Пирин“. Компанията майка дълго търси партньор, който да финансира рисковото планинско предприятие, но ниската цена на металите след 1931 г. задържа инвестициите.

След 1936 г. нуждата от ресурси за германския военнопромишлен комплекс и клиринговите условия водят до засилен интерес към находищата на цветни метали в България. Директорът на Райхсбанк и икономически министър на Германия Хялмар Шахт настоява преписките за рудопските оловни мини да не се бавят в канцелариите, а да му се доставят лично възможно най-бързо. След продължителни преговори през февруари 1939 г. е сключен подкрепен от двете държави договор между „Гранитоид“ и т.нар. Немска група – общо предприятие на „Ото Волф“ и „Фелтен и Гиом“ от град Кьолн. Двете страни си поделят по 50% от акциите на МАД „Пирин“. Германците се ангажират да доставят нужните машини и да финансират строителството на рудници край Мадан и Златоград и на обогатителна фабрика в Кърджали. Рудният концентрат ще се изпраща с предимство в заводите „Щолбергер Цинк“, град Аахен.

За нуждите на предприятието са направени солидни инфраструктурни инвестиции: разширяване на пътища, парови и дизелови електроцентрали, електропроводи, жилища за миньорите, въжена линия с дължина 41.6 км., която свързва рудник „Бориева река“ с обогатителната фабрика в Кърджали, както и още две разклонения на въжената линия до рудниците „Гюдюрска река“ и „Петровица“. Ръкописна бележка, запазена в Държав-

ния архив сочи, че към февруари 1941 г. в МАД „Пирин“ работят 963 души, от тях 54 чиновници. Минният директор на „Гранитоид“ К. Константинов в началото на 1942 г. констатира, че предприятието разполага с най-модерна за времето си техника и в него до този момент са инвестирани 250 млн. лв. (около 80-100 млн. днешни лева.)

Константинов преценява, че направената инвестиция ще се изплати след преработка на 300-350 хил. т. руда. В периода от 1941 г. до края на 1944 г. официално са добити около 285 хил. тона при средно съдържание на олово 11% и на цинк 5%. Според непубликувани спомени на Симеон Беловежов, германските инженери и техници, настанени в Кърджали, тихомълком напускат града със своите семейства в края на август 1944 г. Те са ръководели и надзиравали производствения процес и първоначално сред българските работници настъпва объркване. Ръководството на МАД „Пирин“ се поема от работнически съвет и до края на 1944 г. дейността е нормализирана. Проблеми има с пласмента на металния концентрат след скъсването на връзката с металургичния комбинат в Аахен, както и с консумативите за флотационната фабрика, които скоро се изчерпват. Нови материали се осигуряват през 1945 г. по дипломатически път от Белгия.

По силата на Потсдамското споразумение цялото имущество на Германия в България се предава на СССР. Това касае и активите на МАД „Пирин“, където за генерален директор е назначен руският минен инженер Иван Мастаков. Минното дело в Родопите получава значителен тласък в периода 1948-1955 г. благодарение на проведената тогава Комплексна геоложка експедиция (КГЕ), в която взимат участие 130 съветски специалисти заедно с български геолози, химици и др. КГЕ протича в две основни насоки: проучване на

оловно-цинковите руди в Родопите и изясняване перспективите за добив на нефт и газ в Североизточна България. Вторият план се оказва не особено резултатен, за сметка на това още в самото начало геолозите разкриват и доказват огромни залежи в Родопите. Там експедицията установява 42 находища, три четвърти от които в Маданското рудно поле. Проучени са също така Неделинското, Лъкинското, Давидковското, Ардинското, Спахиевското, Звездел-Пчелоядското и Маджаровското рудни полета. Впечатлени от колосалните рудни залежи, съветските геолози кръщават Родопите „българския Урал“.

През май 1950 г. е създадено смесено българо-съветско предприятие ГОРУБСО („Горное рудное болгаро-советское общество“). Двете страни участват с равен капитал от по 5 млрд. лв., като в новото минно предприятие са внесени активите на МАД „Пирин“ и МАД „Родопски метал“. Периодът съвпада с провежданата по модела на СССР ускорена индустриализация с помощта на масово бригадирско движение и трудова повинност. Следва бурно разрастване. В периода 1950-1956 г. се реконструират действащите мини и се построяват над 10 нови: „Градище“, „Лайков чукар“, „Петровица“, „Крушев дол“, „Конски дол“, „Шаренка“, „Върба“, „Сполука“, „Рибница“, „Изворите“ и др. Пускат се в експлоатация и обогатителните фабрики в Мадан (1951 г.), Рудозем (1953 г.) и Ровино (1956 г.).

През 1954-55 г. се построява нова въжена линия от „Бориева“ до Рудозем с дължина 14 км., а после от рудник „Караалиев дол“ до Рудозем. Изградени са голям брой производствени сгради и съоръжения. Построени са миньорските селища „Страшимир“, „Батанци“, „Конски дол“, „Шаренка“, „Фабрика“, както и градовете Мадан, Рудозем и Маджарово. Добивът на оловно-

цинкови руди нараства от 248 хил. т. през 1950 г. на 1.367 млн. т. през 1955 г. В този период рудниците са осветени, въведено е механизирano извозване, подобрени са вентилацията и водоотливът. Внедрява се нова техника: пробивни чукове с водно промиване, механизирano товарене на отбитата руда, електрическо взривяване. През 1955 г. в ръководството на ГОРУБСО работят 55 съветски специалисти. Същата година СССР продава дела си на България и дружеството става изцяло българско.

В последвалия период се построяват обогатителните фабрики в Лъки (1959 г.), Маджарово (1960 г.) и Ерма река край Златоград (1963 г.). Поради изчерпани запаси и с цел модернизация и концентрация на производството са закрити няколко обогатителни фабрики и инсталации и след 1970 г. рудата се преработва само в Кърджали, Рудозем, Лъки и Ерма река. Там се произвежда оловен, цинков и пиритен концентрат. През 1960-те България се изкачва на осмо място по добив на олово и на дванадесето по добив на цинк в света. През 1965 г. са добити 3.128 млн. тона руда със съдържание на олово 2.53% и на цинк 2.28%. След това в продължение на 25 години ГОРУБСО поддържа годишен добив над 3 млн. тона руда. През 1989 г. общият добив е 3.234 млн. тона, но с доста по-ниско метално съдържание – 1.62% олово и 1.38% цинк. „С оглед на запасите беше необходимо добивът след 1965 г. да се намали до 2 млн. тона руда годишно. Прекомерната експлоатация скъси живота на предприятието с 18-20 години“, смята инж. Димитър Дерлипански.

Успоредно с разрастването на производството в Родопите е извършено мащабно строителство на жилищни квартали, културни домове, болници, училища, детски градини. В Мадан и в Кърджали са открити минни техникуми. През социали-

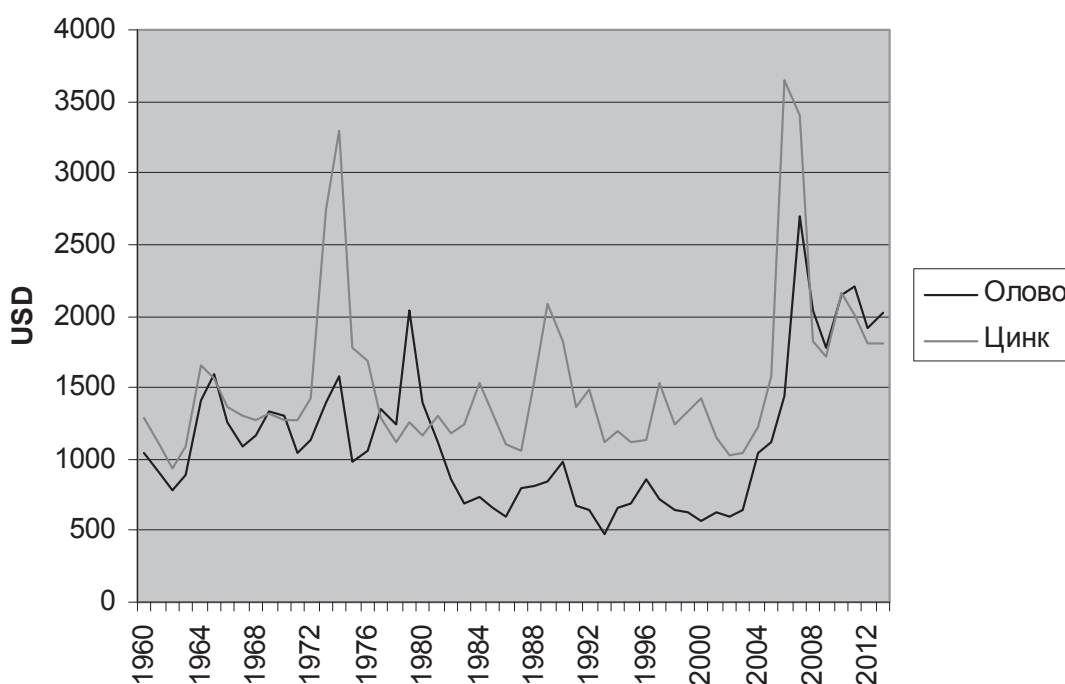
зма миньорската професия е една от най-скъпоплатените, което обуславя значителната трудова миграция от вътрешността на страната към този граничен район.

През 1988 г. в ГОРУБСО работят общо 13 716 души, от тях работници са 9523, специалисти 771, ръководни кадри 502, помощен персонал 72, охрана 65, учащи и др. дейности 945, непромишлен персонал 1938. Увеличението на неработническия персонал в дружеството по сравнение с МАД „Пирин“ е петкратно: от 5.5% до 25%. Функционират 19 рудници с 51 участъци и 4 обогатителни фабрики. Общо от всички находища в периода 1878-1995 г. са добити 160 млн. т. оловно-цинкови руди, съдържащи 3.64 млн. т. олово и 2.79 млн. т. цинк. Приблизително две трети от оловото и три четвърти от цинка са добити от Маданското рудно поле. Счита се, че до национализацията през 1947 г. са добити

738 хил. т. руда, от които са произведени 53 хил.т. олово и 25 хил.т. цинк.

След 1989 г. върху рудодобива в Родопите въздействие оказват два фактора, които наслагват негативното си въздействие. В началото на 1990-те цените на металите на световните борси рязко се понижават и след кратък и слаб подем през 1995 г. те се задържат ниски до първите години на XXI век. Заедно с това преходът към демокрация и пазарна икономика в България протича в условията на управленски хаос. Държавата опрощава дълговете на ГОРУБСО през 1992 г., но в следващите няколко години фирмата продължава да трупа пасиви. Според финансовия министър в правителството на Иван Костов Муравей Радев, в рамките на 5.5 години до 1998 г. родопският гигант е получил 42 млн. долара явни и неявни субсидии от държавата.

**Цени на олово и цинк 1960-2013
в долари от 2010 г., The World Bank**

В края на 1998 г. ГОРУБСО дължи 6.032 млрд. лв. на бюджета, 4.182 млрд. лв. на Националната електрическа компания, другите му задължения са за 7.772 млрд. лв. През 1999 г. са освободени 3800 работници, които се съгласяват да напуснат работа, след като получат по 2 млн. лв. обезщетение (2000 лв. след деноминацията). Дружеството е обявено за неефективен „социалистически динозавър“ и е разделено по териториален принцип на няколко обособени части, всяка от които преминава през специфичен процес на приватизация: „ГОРУБСО – Мадан“, „ГОРУБСО – Рудозем“, „ГОРУБСО – Лъки“, „ГОРУБСО – Златоград“, „ГОРУБСО – Кърджали“. Рудодобивът в Маджарово, който се развива извън шапката на ГОРУБСО, е изцяло закрит през 1998 г.

„ГОРУБСО съзнателно беше разпарчетосано и продадено на безценица“, коментира участник в процеса на разцепване на голямата компания. Като пример, РМД „Рудметал“ – Рудозем купува рудник „Димов дол“ за сумата 346 хил. долара и това е най-скъпо придобитият актив на старата компания. Всички активи на най-голямото поделение „ГОРУБСО – Мадан“ са продадени на фирма с неуточнени собственици (смесеното руско-турско дружество „Родопи инвестмънтс“) срещу 160 хил. долара.

През 1999 г. Агенцията по приватизация продава 80% от акциите на „ГОРУБСО – Лъки“ на РМД „Лъки Инвест“ за 115 143 долара. Едва 10% от договорената цена е платена в брой, 45% е платена в компенсаторни инструменти, а 45% разсрочена. Друго РМД, „Галенит“ АД, става собственик на 80% от активите на „ГОРУБСО – Кърджали“ срещу 161 300 долара, разплащането е по същата схема. Когато „Минстрой холдинг“ АД купува през 2002 г. 80% от „ГОРУБСО – Златоград“, при договорена цена от 1.52 млн. долара реално са заплатени 360 хил., останалата част – с компенсаторни записи.

Разделянето на ГОРУБСО среща неodobрието на синдикатите, тъй като увеличава административните разходи и в крайна сметка намалява шансовете за финансово оздравяване. Част от съкратените работници все пак са повторно наети за рекултивация на терените и поправяне на екологичните щети от рудодобива. По изчисления на КТ „Подкрепа“, държавните разходи за рекултивация, която много често е извършвана проформа, биха били достатъчни за ежегодна субсидия, която да осигури съществуването на компанията до 2020 г. След покачването на борсовите цени на металите през 2004 г., такава субсидия вече не би била необходима.

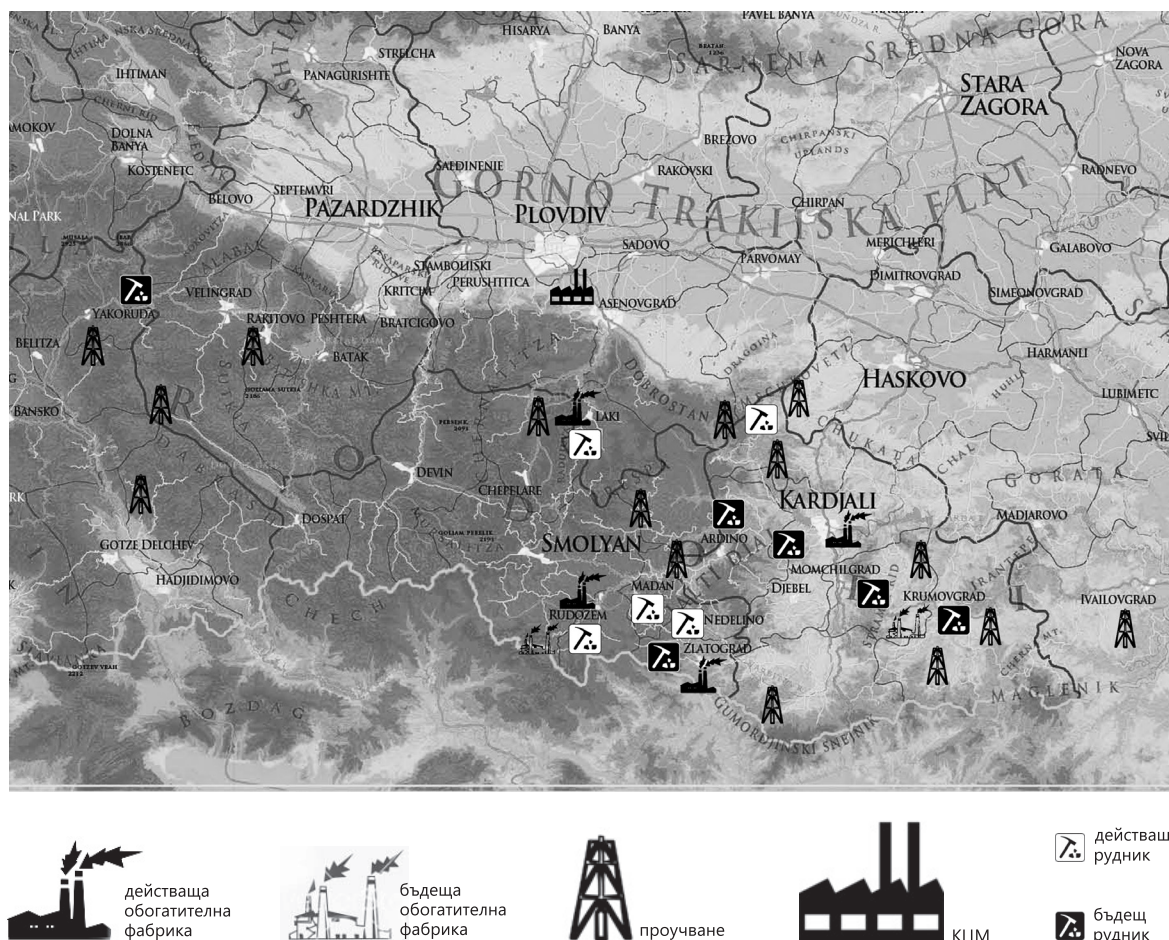
Процесът на приватизация тепърва трябва да получи обективна оценка. Заради не чак толкова големи задължения, а най-вече заради модерната по това време идеология на свободния от държавата пазар, България се освобождава от собственост върху доходоносни активи, в които през предходните десетилетия са инвестирани стотици милиони публични средства – и не печели нищо от това. От над 13 хил. работници в зенита на ГОРУБСО, в момента в рудодобива и обогатяването в Родопите работят 2500 души, а количеството добивана руда е съпоставимо с равнището от 1950-те. Това рязко влошава професионалните перспективи в региона, а работните заплати днес са чувствително по-ниски от тези преди 1989 г. Поддържането на предишната мащабна инфраструктура е трудно, често невъзможно, а и ненужно. Главната инспекция по труда твърди, че около 65% от заетите в подземни мини работят в условия на неспазени хигиенни норми. Макар компаниите днес да декларират отговорност към опазването на околната среда, въпросът със старите замърсявания още не е решен, а някои от хвосто-

хранилищата бъдат тревога. Заетостта на миньорските жени в местните текстилни предприятия често граничи с брутална експлоатация.

Въпреки всичко, рудниците като цяло работят на печалба, осигуряват работни места в регион без особени алтернативи, имат планове за разширяване и технологично обновяване. Има и многобройни нови проекти за добив на различни видове руди в Родопите, които изчакват благо-

приятна пазарна конюнктура или опитват да преодолеят опозицията на загрижените за здравето, околната среда и туризма в региона. През 2014 г. за пръв път от две десетилетия е отворен „нов“ рудник: закритият през 1999 г. „Върба – Батанци“ до края на 2014 г. ще осигури над 200 нови работни места. Работещите минни обекти и съоръжения, както и по-напредналите планове за нови такива са представени в следващата точка.

3. Икономически характеристики и развитие на рудодобива в региона

3.1. Обща характеристика на находищата

Родопските руди са полиметални. Освен олово и цинк, те съдържат сребро, злато, мед, пирит и други ценни съставки. Оловно-цинковите находища имат жилищен произход, някои рудоносни жили имат дължина няколко километра. В зависимост от

средните съдържания на олово и цинк находищата могат да се разделят на две групи. Със съдържание на олово и цинк над 4.5% са: Борева, Крушев дол, Петровица, Бучовица, Гюдюрска, Страшимир, Градище, Шумачевски дол-Андрю, Сполука, Шаренка, Барам, Върба, Могилата, Рибници,

Борски дол, Еньовче, Персенк, Джурково, Говедарника, Ардино и Лозен (21 находища). С по-ниска концентрация на метали са 47 находища. С най-ниски съдържания на олово и цинк е Маджаровското рудно поле (1.27% олово и 0.66% цинк).

Съдържанието на сребро в рудите се променя в широки граници, металът присъства най-често като изоморфен примес в галенита и по-рядко като електрум или самородно сребро. В Маданското рудно поле с най-ниско съдържание на сребро – 12 г/т са рудите от находище Борски дол, а с най-високо тези от Петровица (45 г/т), Градище (47 г/т), Мързян (42 г/т) и Чепинци (44 г/т). В Лъкинското рудно поле най-ниско съдържание на сребро (12 г/т) е установено в Четрока, а най-високо (53 г/т) в Джурково. Рудите от Ардинското рудно поле се характеризират с относително най-високи концентрации на сребро – 161 г/т през 1988 г. В Звездел-Пчелоядското рудно поле находище Звездел-Галенит е с най-ниско съдържание на сребро – 7 г/т, а Пчелояд с най-високо – 32-36 г/т. В находище Маджарово то е ниско – 8.3-11 г/т. В Устремското рудно поле най-високо съдържание на сребро е установено в Лесово (42 г/т).

Златото присъства в по-значителни количества в Маджарово, където достига до 3 г/т. В периода 1957-1995 г. от полиметалната руда там са добити „попътно“ около 15 т. злато. В участък „Ада тепе“ на находището „Хан Крум“ край Крумовград съдържанието на злато се оценява на 5 г/т, сребро 2 г/т.

Повечето родопски находища на олово-цинкови и златни руди са малки по размер. Средни, с исторически добив на 100-500 хил.т. руда годишно, са 13 находища: Бориева, Крушев дол, Конски дол, Петровица, Гюдюрска, Градище, Рибница, Димов дол, Еньовче, Джурково, Говедарника, Маджарово. От „Ада тепе“ край Крумовград канадската компания Dundee

Precious Metals планира годишен добив от 850 хил. т. руда.

3.2. Работещи предприятия и техните обекти

ГОРУБСО – Кърджали

В момента дружеството експлоатира само един рудник за злато – „Чала“ в хасковската община Минерални бани. Златното находище край с. Еньовче е вече изчерпано и рудодобивът там е преустановен. Рудата от „Чала“ в обем 60 хил. т. годишно се извозва с камиони до предприятието в центъра на гр. Кърджали, където се произвежда златен концентрат. Той се продава за окончателна преработка на пловдивския металургичен комбинат КЦМ (според доклада на КЦМ за 2012 г. производството на злато е 366 кг.).

Находище „Чала“ в Спахиевското рудно поле е локализирано от КГЕ в началото на 1950-те. Разработката му започва след приватизацията на „ГОРУБСО – Кърджали“ през 1999 г., като дружеството е инвестирало над 7 млн. долара за пускането на обекта в експлоатация. Рудните запаси се оценяват на 1.467 млн. т., съдържащият се в тях метал – на 14.4 тона злато и 5.3 тона сребро. Съдържанието на злато в рудата е високо: 9.8-12.4%, а на сребро 8.3%. Концентрацията на олово и цинк варира между 1-2%, но изследвания през 1980-те са показали, че не съществуват реални технологични схеми, които да обезпечат паралелно оползотворяване на цветните и благородните метали.

В периода 2005-2011 г. от златния рудник са извлечени 280 хил.т. руда. По информация на изпълнителния директор на „ГОРУБСО – Кърджали“ Живка Ковачева, в следващите няколко години се очаква залежите в „Чала“ да бъдат изчерпани. В момента текат проучвания на концесия

с площ 200 кв. км., разположена в съседство на действащия рудник и резултатите са обещаващи. Компанията има инвестиционни намерения за още няколко златни рудника в Източните Родопи, така че не се предвижда прекъсване на дейността ѝ. Хвостът се транспортира по хвостопровод до хвостохранилището край с. Вишеград.

През първото полугодие на 2014 г. средната работна заплата в предприятието е 1018 лв. Средносписъчният брой на персонала е 630 души, като в последно време са наети 50 опитни работници от фалирания през 2012 г. кърджалийски металургичен комбинат ОЦК. Според Годишния финансов отчет (ГФО) на дружеството за 2012 г., годишните продажби са 24 млн. лв., печалбата е 7.7 млн. лв., а разходите за персонал възлизат на 5 млн. лв. Компанията е втори по размер работодателя в Кърджали, осигуряващ добри доходи на служителите си предвид средното заплащане в областта.

ГОРУБСО – Мадан

В настоящия момент компанията разработва три рудника: „Петровица“, „Крушев дол“, а от средата на 2014 г. и „Върба – Батанци“. Освен това тя притежава и Рудоземската обогатителна фабрика (РОФ) в гр. Рудозем. От април 2012 г. „ГОРУБСО – Мадан“ преминава от контрола на „Интертръст холдинг“ на Валентин Захариев към „Върба Батанци“ АД – смесено предприятие между КЦМ и „Минстрой холдинг“ със собственик Николай Вълканов. Тази смяна на собствеността идва след бурен работнически протест, дължащ се на неплатени заплати на миньорите в размер на над 1 млн.лв. Новото ръководство залага на опитни кадри от предприятието и постига положителен резултат още през същата година.

В момента дружеството има план за „умерена експанзия“: през 2012 г. от „Петро-

вица“ и „Крушев дол“ са произведени 187 хил. т. руда, след включването на третия рудник очакванията за 2014 г. на изпълнителния директор Сергей Атанасов са за 270 хил. т. В края на 2015 г. по план добивът ще достигне 300 хил. т. – 60% увеличение в рамките на три години. Оперативните планове срещат ограничение заради обслужване на банков заем в размер на 14.5 млн. евро, изтеглен за разплащане на задълженията, оставени от предишния собственик, както и за подобрения в доскоро занемареното предприятие.

Съдържанието на метал в добиваната руда е около 4.5%. Произведеният метал олово през 2012 г. е 4196 тона, цинк 3812 тона. Срокът на концесията на рудниците „Крушев дол“ и „Петровица“ е съответно до 2036 г. и 2022 г., концесията на „Върба – Батанци“ е до 2042 г. Предстои разработване на концесия „Печинско“ с предполагаеми запаси за 20-25 години добив. Компанията проучва също и няколко „бели петна“ в съседство на работещите рудници и очаква да развива дейност в региона още дълго занапред.

Според ГФО за 2012 г., неразплатените суми за социално осигуряване са 1.17 млн. лв. в края на годината, намалени от 4.75 млн. лв. в края на 2011 г. Задълженията към персонала са съответно 485 хил. лв. при 1.17 млн. лв. година по-рано. Като възнаграждения през 2012 г. са изплатени 6 млн. лв. В „ГОРУБСО – Мадан“ към октомври 2014 г. работят 812 души (720 през 2012 г.) Средната заплата през 2012 г. е 700 лв. месечно, за забойната група е 1230 – 1330 лв. Днес средната брутна заплата по сведения на изпълнителния директор е около 1200 лв.: опитен миньор печели над 2000 лв., но надземните специалности рядко взимат повече от 500 лв.

В обогатителната фабрика в Рудозем персоналет е 130 души. РОФ преработва

както рудата, добита от трите собствени рудници на фирмата, така и продукцията на независимото акционерно дружество „Рудметал“ от гр. Рудозем. Капацитетът на флотационната фабрика е близо двойно по-голям от количествата, които се обогатяват сега, но по някои оценки техническото състояние на оборудването е незадоволително.

„ГОРУБСО – Мадан“ е структуроопределящо предприятие за целия регион. Освен директно заетите с рудодобив и обогатяване, то осигурява поминък в редица обслужващи основната му дейност фирми: за ремонт, поддръжка, комунални услуги и изхранване на заетите, включително хлебозавод. Според изпълнителния директор над 60% от икономиката на региона днес зависи от дейността на компанията.

„Рудметал“ АД

Дружеството е образувано през 1999 г., следвайки модела на мениджърската приватизация. То разполага с един рудник „Димов дол“, от който през 2012 г. са добити 54 хил. т. руда със съдържание на олово 5.1% и на цинк 1.75%, сребро 30 г/т. Рудата се преработва до метален концентрат в Рудоземската обогатителна фабрика, която е собственост на „ГОРУБСО – Мадан“ и след това до метал в КЦМ. През 2012 г. цената на обогатяването е повишена двукратно, включително с 41% при поемането на фабриката за флотация от „Върба Батанци“. Така разходите за външни услуги се повишават от 2 на 3 млн. лв. Това принуждава ръководството да инвестира в собствена мобилна флотационна инсталация, която по думите на изпълнителния директор Митко Младенов ще заработи до края на 2015 г.

В новата модулна флотационна инсталация ще работят 35 души. Тя ще бъде разположена на шахта „Голям палас – север“ на 7 км. от града. Инсталацията ще

се строи със средства по оперативна програма „Иновации и конкурентоспособност“ на стойност 5.5 млн. лв., от които безвъзмездното европейско финансиране е 50%. Тя ще въведе пълен кръгооборот на водите и произведеният хвост ще се депонира вътре в стария рудник.

Към 2012 г. в компанията са заети 190 души, разходите за възнаграждения възлизат на 1.79 млн. лв. Произведената продукция е на стойност 10.8 млн. лв., а отчетената счетоводна печалба е за 3.046 млн. лв. Печалбата на тон преработена руда възлиза на 111 лв. Предприятието е избрало бизнес модел, който не разчита на външно финансиране и фирмата на практика няма кредити. Въпреки че работните заплати не са по-високи от средните за бранша, има наплив на кандидати за работа, тъй като условията на труд там се считат за по-благоприятни. Средната заплата е 747 лв., за миньорите 1222 лв. Някои по-производителни миньори получават до 2000 лв.

Ръководството планира да осигури инвестициите в ново оборудване от оперативните си приходи. След като осъществи новата флотационна инсталация и закупи модерни челни товариачи и пробивни карети, то обещава да пристъпи и към по-съществено увеличение заплатите на работещите. Концесията на „Димов дол“ е със срок до 2016 г., но според изпълнителния директор ще работи и след този срок благодарение на нови рудни разкрития в съседство. Макар че е най-малка и използва изцяло външни услуги за преработка, компанията е с много добра рентабилност на продажбите.

ГОРУБСО – Златоград

Предприятието осъществява дейността си на три участъка: „Южна Петровица – Гюдюрска“, „Андрю“ и „Мързян“. От 2002 г.

насам то се контролира от „Минстрой холдинг“, които държат 80% от капитала. За 2012 г. продажбите възлизат на 7.4 млн. лв. и е отчетена счетоводна загуба от 1.6 млн. лв. Част от негативния резултат може да се обясни с нарасналите „разходи за менажиране“ във фирмата с 480 хил. лв. в рамките на годината и с близо 200 хил. лв., присъдени от съда по изпълнителни дела.

Добитата руда за посочената година е 176 хил. т., тя се обогатява в Ермореченската обогатителна фабрика (ЕОФ) и се изпраща за финална преработка в КЦМ. Сумарното съдържание на метал в рудата е 4.79%, от нея са произведени 4145 тона олово и 4319 тона цинк, както и 1.87 тона сребро. В рудниците на „ГОРУБСО – Златоград“ работят 341 души, от тях 281 при първа категория труд. Разходите за възнаграждения възлизат на 3.511 млн. лв. Това се равнява на 858 лв. средна месечна работна заплата.

Обогатителната фабрика в с. Ерма река е изведена в самостоятелно дружество „Родопи еко проджектс“ – 100% собственост на „Минстрой холдинг“. Фабриката е с персонал от 49 души и общите разходи за възнаграждения достигат 372 хил. лв. (632 лв. средна месечна заплата). Дружеството отчита повече от 5 млн. лв. счетоводна печалба за 2012 г., но плаща много нисък данък заради натрупани загуби в предходни години. През разглежданата година компанията постига почти същия добив на руда като „ГОРУБСО – Мадан“, разполагайки общо с едва 60% от персонала на последната.

„ГОРУБСО – Златоград“ търпи критики в бранша по отношение условията на труд и подбора на персонал. Хвостохранилище „Ерма река“ крие опасност за здравето на хората: потокът на хвоста протича в непосредствена близост до жилищата и градините на махала Крушков дол на село Ерма река.

„Лъки Инвест“ АД

Макар че официално КЦМ държи 49% от капитала на предприятието, то се разглежда като част от групата на пловдивския металургичен комбинат. „Лъки Инвест“ притежава две концесии за добив на оловно-цинкови руди: „Джурково“ и „Говедарника“ (рудник „Дружба“), които са организирани като самостоятелни дъщерни фирми. Годишният добив на руда през 2012 г. възлиза на общо 180 хил. тона, от която след обогатяване в местната флотационна фабрика и окончателна преработка в КЦМ са получени 4927 т. олово и 3330 т. цинк, както и 7.3 тона сребро. Реализираните продажби са в размер на над 24 млн. лв., през 2013 г. те спадат до 21 млн. лв.

Относно финансовите резултати на дружеството, според годишния финансов отчет за 2012 г. то е формирало 172 хил. лв. загуба. Флотационната фабрика е обособена в отделна компания „Лъки инвест – ЛОФ“. Тя отчита 492 хил. лв. печалба, но през следващата година записва 1 млн. лв. загуба – тогава пък шапката „Лъки инвест“ излиза на 10 хил. лв. печалба. Друга картина предоставя консолидираният отчет на групата КЦМ за 2012 г., според който „Лъки инвест“ АД приключва 2012 г. с положителен финансов резултат – балансова печалба в размер на 1.823 млн. лв. Това съответства в по-голяма степен на платения през 2012 г. корпоративен данък в размер на 290 хил. лв.

Разходите, които компанията плаща за възнаграждения, възлизат на 6.78 млн. лв. В двата рудника и в обогатителната фабрика към 2012 г. работят общо 485 души (550 към средата на 2014 г., включително 112 флотieri). Оценката на бранша е, че фирмата предлага най-добри условия в региона и постоянно инвестира в нова техника и битови подобрения за миньорите (включително сауна и джакузи). През

2013 г. срещу дружеството са заведени пет дела за трудови злоупотреби, две от които с фатален край. Според ръководството, сега действащият минен модел, заложен преди повече от 50 години, почти е изчерпал своите възможности и фирмата вече не може да осигури безопасни условия на труд. Правят се значителни инвестиции: закупени са три нови мощни сондажни системи, а ръчното дълбаене на рудата е на път да бъде изцяло заместено от автоматизирани пробивни карети.

„Ахилесовата пета на „Лъки инвест“ е хвостохранилището“, твърди в годишния си доклад компанията. Тя е заделила 3.2 млн. лв. като провизии за опазване на околната среда, на първо място рекултивация на съществуващото хвостохранилище. Каверните в стената му се тампонират с циментов разтвор, въпреки това състоянието му буди тревога. В Лъкинската обогатителната фабрика работят 114 души. Предвид факта, че населението на цялата община според последното преброяване възлиза на 2900 души, значението на рудодобива за икономиката на Лъки е по-голямо, отколкото в Мадан.

3.3. Обогаляване и металургична преработка на родопските руди

В момента в Родопите работят четири обогатителни фабрики: в Лъки, Кърджали, Рудозем и с. Ерма река. Металният концентрат от тях се извозва за преработка в КЦМ в Пловдив. Доскоро в Родопите съществува и втора металургична база: обявеният в несъстоятелност през 2012 г. Оловно-цинков комплекс в Кърджали. Според отчета на ОЦК към септември 2014 г. дружеството има задължения към кредитори, доставчици, служители, НАП и други от близо 170 млн. лв.

Изграждането на ОЦК е започнало през 1955 г. с помощта на съветски специалисти.

Целта е регионално затваряне на производствения процес и преработка на мястото на богатите родопски оловно-цинкови руди. Неподходящо избраното място за комбината и старата съветска технология (според бивш главен инженер тя е на равнището на 1930-те) причиняват изключително тежки екологични и здравни щети през годините. Приватизиран като Работническо-мениджърско дружество, ОЦК след това е погълнат от обслужващата си банка и през 2005 г. препродаден на „Интертръст холдинг“. При управлението на Валентин Захариев ОЦК трупа задължения към кредитори и доставчици в размер на стотици милиони. Това налага фалит, довел до яростни протести и масови уволнения.

В силните години в ОЦК са работили 1600 добре платени работници, след което броят им постепенно е намален до 1200 и 700 души. Загубата на този голям работодател се отразява чувствително на регионалната икономика. Оловното производство е вече разрушено, има намерения за възобновяване на цинковото от регистрираната на Вирджинските острови фирма „Хармони 2012“, която придобива на публичен търг част от заводските активи на фалирания комбинат срещу сумата от 8.6 млн.лв. Офшорната компания твърди, че цинковото производство ще тръгне през 2015 г.

Съдбата на КЦМ (построен през 1961 г.) се развива по различен начин: дружеството днес е сочено като рядък пример за българска компания – регионален лидер. В момента това е единственият работещ металургичен комбинат на Балканите. КЦМ към 2012 г. притежава активи за 619 млн. лв. и постига 18% ръст на активите на годишна база. Приходите от продажби на продукцията възлизат на 580 млн. лв. Дружеството последователно инвестира в програма за технологично обновление (ТОРП – „Технологично обновление и раз-

ширение на производството"). Въпреки безспорните негативни последици от изграждането на металургичен завод върху плодородна земеделска земя в непосредствена близост до втория по големина град в България, то е важен работодател и данъкоплатец, стремящ се да демонстрира социална отговорност.

С цел дългосрочно да осигури ресурсната си база, КЦМ придобива контрол върху рудниците в региона на Лъки, а след ескалацията на напрежението в „ГОРУБСО – Мадан“ през 2012 г. участва с 50% в капитала на „Върба – Батанци“ АД. Добиваните в Родопите руди не са достатъчни да натоварят производствените мощности от 65 хил. т. олово и 80 хил. т. цинк годишно. Местни източници – както руден концентрат, така и вторични суровини на цветни метали, запълват едва 23% от капацитета на комбината. Останалите 77% са вносен концентрат. В годишния си отчет КЦМ декларира цел да увеличи дела на местните суровини до 30-35%. В групата на КЦМ към 2012 г. са заети 1860 души, реализираната печалба преди облагане възлиза на почти 20 млн. лв.

В процеса на пречистване на олово-КЦМ добива като страничен продукт и сребро. От златния концентрат на „ГОРУБСО – Кърджали“ там в момента се произвежда и злато. При бъдещо разработване на находището край с. Седефче „ГОРУБСО – Кърджали“ смята да превозва добитата руда за обогатяване в Кърджали и след това евентуално също да я изпраща за преработка в КЦМ. „Дънди Прешър Металс Крумовград“, която има план да развие златоносното находище Ада тепе край Крумовград, възнамерява да обогатява рудата на място. Още не е уточнено къде ще се осъществи металургичната ѝ преработка, вариант е и заводът на фирмата в Цумеб, Намибия.

Компаниите в сектора считат, че към този момент нямат възможност да извличат редките компоненти от полиметалните родопски руди.

3.4. Нови проекти за рудодобив в региона

Родопите са сравнително добре проучени в геоложко отношение. В годините на социализма разработването на множеството по-малки по размер находища на оловно-цинкови руди не представлява интерес за тогавашния грандомански подход. Забавянето на добива на благородни метали (установени са 40-60 находища в региона) се обяснява с политически фактори. Възможността да се постигне рентабилност също и при по-малък мащаб, а най-вече поскъпването на металите след 2004 г. обясняват подновения интерес на минната индустрия към нови концесии в региона.

Компаниите, които в момента разработват находища на оловно-цинкови руди, планират развитието си в две основни насоки: модернизация на методите за добив и преработка и осигуряване на ресурсна база за следващи периоди. В проведените интервюта с ръководствата на отделните дружества, планове за технологична модернизация в различна степен на готовност обявиха „ГОРУБСО – Мадан“, „Рудметал“ и „Лъки инвест“. Общата насока е въвеждане на челни товари, замяна на труда на забойната група с автоматизирани пробивни карети и заместването на ж.п. мрежата с автомобилен транспорт в рудниците. „Рудметал“ работи върху собствена мобилна обогатителна инсталация със затворен воден цикъл. Най-мащабни са плановете за технологично обновяване на дружеството в Лъки.

По отношение на ресурсната осигуреност, компаниите провеждат проучвания за нови рудни находища в и около съществуващите рудници. Запасите от руда се

преценяват за достатъчни поне за няколко десетилетия напред, при сегашния добив. Планове за разкриване на нови рудници засега обявява само „ГОРУБСО – Мадан“.

По-стремително се развиват проучването и добивът на благородни метали. Според доклад от Красен Станчев, лобист на златодобива, в момента поне 6 чуждестранни компании са готови да разработват златни рудници в Родопите. Най-напреднал е проектът в Крумовград, движен от канадската компания Dundee Precious Metals с поделението ѝ „Дънди Прешъс Металс Крумовград“. Съдържанието на злато в хълма Ада тепе в непосредствена близост до града се оценява на 28.1 тона. Планираните инвестиции са 164 млн. долара. Според обещанията на Dundee проектът ще осигури добре платена заетост за 250 души в край с официална безработица от 18%, както и значителни приходи в общинския бюджет от концесионна такса и местни данъци – 3.2 млн. лв. годишно. През деветгодишния живот на мината планираният добив е 850 хил. т. руда годишно, от която ще се извличат 11 500 тона концентрат.

Ада тепе е първият участък от находище „Хан Крум“ с обща площ от 19 кв. км., за което Dundee има концесия до 2042 г. и което включва още участъците Къпел, Къклица, Скалака, Синап и Сърناق. Предвидено е до рудника да бъде построена и обогатителна фабрика с хвостохранилище.

„ГОРУБСО – Кърджали“ планира в следващите години да разработи четири златни рудника в Източните Родопи. В най-напреднала фаза е проектът край с. Седефче, където е установено находище на 3.6 т. злато и вече има одобрен доклад за Оценка на въздействието върху околната среда. Рудата няма да се обогатява на място, а ще се извозва с камиони до Кърджали. В разработването на рудника ще

бъдат разкрити 50 работни места за местни жители. Сходна ще е заетостта на всяко от другите три геоложки открития, за които компанията е подала уведомление за инвестиционно намерение: „Момчил“, „Китница“ и „Надежда“. Находище „Момчил“ е разположено между Момчилград и Крумовград. Проектът предвижда открит рудник с годишен добив от 80 000 т. руда за срок от 10 години. Геоложките проучвания сочат наличието на 2.6 млн. тона полиметални златно-сребърни руди. Процедурата за находище „Момчил“ към момента е спряна с решение на РИОСВ-Хасково, тъй като голяма част от територията му попада в защитена зона „Рибино“.

Находищата „Китница“ и „Надежда“ попадат в Ардинското рудно поле съответно в близост до селата Китница и Македонци. В „Надежда“ е планиран годишен добив от 100 хил. тона руда за период от 20 години върху площ от 166 дка. В „Китница“ залежите достигат 2.9 млн. тона златно-сребърни руди. Годишно ще се добиват 100 хил. тона. И за двата рудника предстои да се изготвят Оценки за въздействие върху околната среда (ОВОС). Според изпълнителния директор Ковачева, политическата несигурност в България е главна пречка за осъществяване на планираните инвестиции.

Към златните находища в Родопите интерес проявява и „Асарел Медет“ – производителят на мед, разработващ най-големия открит рудник на Балканите. През 2012 г. той купи „Трейс Рисорсиз“ – поделение на канадската добивна фирма EuroMax Resources, което притежава правата за проучване на златно-сребърните находища край гр. Ракитово. По предварителни оценки там се съдържат 7 т. злато и 100 т. сребро. Предполага се, че в региона на Ракитово има също и залежи на мед, олово и цинк.

Сериозна опозиция среща инвестиционно намерение за добив на волфрамова руда в региона на Велинград – находище „Грънчарица център“ край с. Кръстава. Концесионерът „Ресурс 1“ АД е партньорска фирма на групата „КЦМ 2000“ и използва техния финансов, мениджърски и технологичен ресурс за реализацията на проекта. Проектният капацитет на находището, което се намира на 20 км. от Велинград, е около 10 млн. т. руда, или 285 хил. т. годишно. Рудата ще се троши и подрежда на място и ще се извозва с камиони до Обогатителната фабрика „Майнинг инвест“ в Елшица, Средна гора. Инвеститорът обещава 150 млн. лв. инвестиции, 200 постоянни работни места за 30 години експлоатация, освен това 300 временно наети при строителните дейности. Запасите на „Грънчарица“ се изчисляват на 9.4 млн. т. руда, съдържащи 30 807 тона волфрамов оксид.

Действащите разрешения за търсене и проучване метални полезни изкопаеми в Родопите в момента са 15. Практически цялата територия на Хасковски Минерални бани е разделена на три площи за проучване на полиметални руди. Участък „Калето“ се държи от „ГОРУБСО – Кърджали“, които планират да разширят дейността си в съседство с „Чала“. За друга площ – „Бяло“ (191 кв. км.), разрешение за сондиране получи „България Алфа“ ЕАД, дъщерна фирма на канадската Mundoro Capital. През 2014 г. Mundoro търси злато, сребро и мед и в друга съседна площ – „Звезда“. По информация на кмета на общината Мюмюн Искендер канадската компания е заявила, че първите резултати са обнадеждаващи и като знак за сериозни намерения е дарила 60 хил. лв. за ремонт на здравната служба в Минерални бани.

Dundee Precious Metals или нейни подразделения проучват в местността Иран

тепе край с. Пелин, в с. Югово край Лъки, в местността Дива между Крумовград и Момчилград и в Кесебир, община Крумовград. „ГОРУБСО – Мадан“ търси оловно-цинкови руди край Ардино. Край с. Рибново, където МАД „Пирин“ е осъществил експериментален добив на антимон през 1940-те, сондажи прави и регистрираната в Перник „Бългериън Комодити Трейд“. Геоложки проучвания се водят и край селата Бабяк (общ. Белица), Бахтерица (общ. Баните) и Кондово (общ. Ивайловград).

3.5. Обща икономическа характеристика на рудодобива в Родопите

В края на 2014 г. в рудодобива и обогатяването в Родопите са заети около 2700 души, което е 20% от броя на персонала в „златните години“ на ГОРУБСО. Населението на общини Лъки и Мадан е почти изцяло зависимо от рудодобив и евентуално преустановяване работата на мините там би довело до стопанско и социално бедствие. Икономиката в община Рудозем е по-диверсифицирана, например разположената там фирма за козметика „Рубелла Бюти“ е сред най-големите в област Смолян. Съответно обогатителната фабрика и рудникът са важни, но не структуроопределящи за общината.

Същото се отнася за гр. Златоград, който има перспективи за развитие на туризма предвид етнографските и културно-историческите си дадености и близостта до границата с Гърция. Условието на труд в рудниците там се считат за най-неблагоприятни в целия регион, което насочва към нуждата от допълнителни инвестиции. В Кърджали затварянето на ОЦК през 2012 г. е почувствано сериозно, но през същата година областта постига най-висок прираст на БВП в България – 17%, тоест се създава възможност за замества-

не на металургията с по-технологични и чисти производства. „ГОРУБСО – Кърджали“ остава важен работодател за областта, включително заради разработването на малки златни находища във вътрешността на планината, които ще дадат работа на местните хора.

Общата счетоводна стойност на активите на родопските рудодобивни и обогатителни предприятия към 2012 г. е 137 млн. лв. Прави впечатление, че фирмите, които днес движат родопския рудодобив, са с български капитали – за разлика от големите находища на мед и злато в Средна гора и Стара планина, които се разработват главно от чужди компании. Доскоро всеки инвеститор си „запазваше“ отделна родопска община: Златоград за „Минстрой холдинг“ под контрола на Николай Вълканов, Мадан – на Валентин Захариев (бивш собственик и на РОФ в Рудозем и ОЦК в Кърджали), Лъки – на КЦМ под ръководството на Никола Добрев. Тази структура претърпя промяна през 2012 г., когато ОЦК фалира, а КЦМ и „Минстрой“ създадоха смесено дружество, което да изправи на крака системно източвания „ГОРУБСО – Мадан“.

Трябва да се отбележи, че българската собственост на родопския рудодобив сама по себе си не допринася за по-високи заплати за работниците, за по-добри условия на труд или за по-високи данъчни приходи в местния или държавния бюджет. Към 2012 г. разходите за възнаграждения в родопския рудодобив възлизат на 23.46 млн. лв., което съответства на 808 лв. средна месечна работна заплата. Предвид естеството на миньорския труд, това е твърде недостатъчно заплащане. Официалната печалба на родопските минни компании е 13.15 млн. лв., което при 107 млн. лв. приходи от продажби означава над 0.12 коефициент на рентабилност на приходите от

продажби – твърде значителен за производствения сектор резултат.

Родопските рудници и обогатителни фабрики през 2012 г. работят с добра печалба, съответно фирмите нямат извинения за компромиси с условията на труд или опазване на околната среда. Това не означава, че равнището на печалба е гарантирано, тъй като цената на металите преминава през дългосрочни периоди на подем и спад. От октомври 2009 г. цената на цинка се колебае около и над 2000 долара за тон, но в близкото минало пазарът е виждал и по-ниски фази: под 1000 долара между март 2001 и януари 2004 г. На теория, периодите с добри печалби в сектора трябва да се разглеждат като възможност за инвестиране в нови технологии, които да намалят производствените разходи и да осигурят оцеляването на компанията при депресирани цени.

Според терминологията на мениджмънта, оловно-цинковите рудници в Родопите са предприятия от типа „дойни крави“, а златните находища са с потенциал да се превърнат в „пазарни звезди“. Това обяснява засиления интерес на чуждестранни компании, пример за което е Dundee Precious Metals в Крумовград и „Асарел Медет“ (с две трети австрийско участие) в Ракитово.

Добивът на полиметални руди, които представляват невъзобновяем природен ресурс, е свързан с редица ползи и загуби и икономическата целесъобразност на разработването на конкретно находище трябва да се прецени след балансирането им. Следва да се оцени бъдещата стойност на металите, тоест възможността след време те да повишат цената си, така че извличането им днес да представлява загуба на богатство. В графата „разходи“ трябва да се включват и трудно поддаващите се на оценка, но дългогодишни и значителни екологични и здравни щети и рискове.

В много региони – демонстрира го инвестиционното намерение за добив на волфрамова руда край Велинград или на злато край Крумовград, рудодобивът има висока алтернативна цена, тъй като осуетява развитието на туризма и биоземеделieto. Рудодобивът привлича миньори от цялата страна и внася смущения в затворения свят на местните общности. Отпадъците от минната дейност крият потенциален риск за здравето десетилетия след преустановяване на добива, а тъй като Родопите са важен вододаен район, по-мощно промишлено замърсяване там лесно може да се превърне в национално или трансгранично бедствие.

Сред ползите на рудодобива за регионите на първо място се изтъкват заетостта и работните места. Понякога той води до значителни подобрения в съпътстващата инфраструктура – какъвто е случаят в Родопите в годините на социализма. Ако компаниите възприемат себе си като отговорни към развитието на региона субекти, те спомагат за формирането на важна социална мрежа: спонсорство, професионални училища, културни про-

яви. Неизбежните екологични щети от рудодобива може да се компенсират на други места с програми за рехабилитация, почистване на терени, залесяване, зарибяване и т. н. Рискът е в период на ниски цени на металите тези съпътстващи дейности да бъдат изоставени.

Рудодобивът в Родопите постепенно излиза от хаотичната си фаза непосредствено след разцепването на ГОРУБСО. Благодарение на високата рентабилност (в повечето случаи 0.28-0.3), условията на труд, използваните технологии и екологичните стандарти на съществуващите рудници се подобряват. Има множество инвестиционни намерения: както за помалки, така и за големи по размер разработки. Ако те се осъществят в съвкупност (примерно 10-15 нови рудника да се добавят към съществуващите), кумулативният ефект може да надхвърли носещия капацитет на екосистема с решаващо значение за водния баланс на България.

В следващата таблица са обобщени основни показатели на родопските рудодобивни предприятия за 2012 г.

	Активи, млн.лв.	Продажби, млн.лв.	Печалба, млн.лв.	Персонал	Добита руда, хил.т.	Разходи за заплати, млн.лв.	Олово, т.	Цинк, т.	Сребро, т.	Злато, т.
ГОРУБСО- Мадан	40	23.65	-0.81	720	187	6	4196	3812		
ГОРУБСО- Златоград	14.45	7.423	-1.6	344	176	3.51	4145	4319		
Ермореченска обогадителна фабрика	11.1	16.96	5.01	49		0.37			1.866	
Рудметал - Рудозем	22.34	10.78	3.05	190	53.7	1.79	2757	936	1.6	
Лъки-Инвест	28.74	24.27	-0.17	485	180	6.79	4927	3330	7.3	
ГОРУБСО- Кърджали	21.23	24.06	7.67	630	60*	5				0.366
Общо	137.86	107.143	13.15	2418	596.7	23.46	16025	12397	10.766	0.366

4. Социално развитие на миньорските общини

4.1. Демографски тенденции

По информация на ГРАО към 15.10.2014 г. жителите с настоящ адрес в община Златоград са 12 165, в община Мадан живеят 12 784 души, в община Лъки - 3224 души, в община Рудозем - 9706, в община Минерални бани - 6556, общо около 45 хил. души. Пряко заети с рудодобив и обогатяване са около 2700 души, или грубо 10% от икономически активното население в миньорските общини. В бранша се твърди, че всяко работно място в рудниците създава 3 до 5 свързани работни места, тоест над една трета от заетостта в тези общини зависи от рудодобива. Възможността хората да намерят друг поминък е ограничена до дребен семеен туризъм, горско стопанство и събирачество. Демографските перспективи до голяма степен се определят от резултатите на минната дейност.

До 1920-те в Родопите не съществуват селища с население над 3-4 хиляди души. Основен поминък е земеделието: отглеждане на тютюн, боб, картофи и царевица, както и овцевъдство и говедовъдство. Съществуват и редица занаятчийски и търговски центрове, каквито са Златоград и Мадан. С началото на интензивния рудодобив през 1950-те в ГОРУБСО идват да работят хиляди мъже от цялата страна: някои от тях прогонени от земята си след колективизацията и създаването на трудово-кооперативни земеделски стопанства (ТКЗС), други – станали миньори по линията на трудовата повинност или на бригадирското движение. Трети са привлечени от високите заплати и възможността за ранно пенсиониране. Изградените тогава миньорски селища се превръщат в гръбнак на бъдещи градчета.

В началото на 1950-те в Маданския край са основани няколко миньорски се-

лища, всяко с население 3-4 хиляди души: Крушев дол, Конски дол, Батанци, Върба, Шаренка. Те съществуват и днес, но са драстично обезлюдени. Показателна е съдбата на Бориева – най-старото миньорско селище в региона, създадено през 1930-те от МАД „Пирин“. До 1980-те в Бориева живеят 3 хиляди души, сега са останали около 300. Още през 1950 г. миньорите построяват със собствен труд голямо кино в центъра, селището е разполагало също и с училище, ресторант, сладкарница, лятна градина. Днес социалната инфраструктура не може да се поддържа и отчасти е продадена като строителни материали, отчасти е оставена да се руши.

Мадан в началото на XX век е село с 306 къщи. В периода 1946-56 г. населението на общината се увеличава тройно – от 7409 на 21 508 души. Към 1989 г. жителите нарастват до 27 хиляди. В административната част на града са построени сградите на общината, БНБ и МВР, градският хотел „Урал“, дом на културата, кино, градска болница, средно училище и техникум по минна промишленост. В периода 1989 – 2014 г. жителите на община Мадан се стопяват с драстично. Днес градът наброява 5700 души.

Обезлюдява и община Златоград, но благодарение на благоприятното си географско положение спадът е по-малък – от порядъка на 20-22%. За сметка на това там на няколко места миньорски селища напълно се заличават. В годините на интензивен рудодобив до края на 1970-те в миньорските селища край Страшимир, Фабрика и Цацаровци живеят общо 10-12 хил. души. Във Фабрика освен петдесетина жилищни блока е имало и училище с 300 деца, детска градина, ясли, магазини, читалище с библиотека, здравна служба, плувен басейн, киносалон: „всичко, което е нужно на едно селище“, по думите на бившия кмет Лилян Мишев. От Фабрика

днес са останали няколко бетонни руини и една пресъхнала чешма. Всички сгради са сринати, останките са извозени за строителни материали. В силните си години в Страшимир има 6000 жители, днес там живеят 70 семейства, а единствената оцеляла сграда – на най-стария в Родопите рудник „Страшимир“, тъне в бурени.

Негативните демографски процеси в миньорските общини след 1989 г. са отчасти обективно обусловени. Рудодобивът представлява извличане на невъзобновяеми природни ресурси, съответно предполага неустойчиво развитие. След изчерпване на рудните залежи основният източник на поминък в бедния на алтернативни ресурси планински регион изчезва и поддържането на разрасналите се заедно с рудодобива социални структури става невъзможно. Следвайки тази схема, някои родопски минни градчета западат още в годините на социализма, но повечето – след разцепването на ГОРУБСО.

Типичният модел на приватизация в България не разчита на печалби от работещи предприятия, а на разпродажба на придобити на безценица активи, включително за скрап. Приватизаторите като цяло нямат нагласа да организират производствения процес и така да подкрепят социалните структури в региона – независимо че добивът на руда може да им донесе по-висока печалба в дългосрочен план. Показва го приватизацията на „ГОРУБСО – Мадан“: само бурната съпротива на миньорите пречи през 1999 г. на „Родопи инвестмънт“ да разпродаде изцяло активите на предприятието, придобито за нищожните 170 600 долара. Седем години по-късно „инвеститорите“ го препродават за 8 млн. лв. на „Интертръст Холдинг БГ“ – който пък го товари с огромни кредити по същата схема, която по-рано фалира „Кремиковци“ и ОЦК.

При всички случаи в националните, областните и общинските планове за развитие следва да се отчетат перспективите за възможен стрес в рудодобива заради изчерпване на запасите или продължителен спад на цените на световните борси. Този фактор трябва да се вземе предвид при планиране на регионалната инфраструктура и постепенно да се насърчават алтернативи на рудодобива.

4.2. Източник на заетост и доходи

През 2012 г. минните компании в Родопите са изплатили като заплати общо 23.5 млн. лв. (в т.ч. не се включват разходите на „Дънди Прешъс Металс Крумовград“). В селищата, край които се развива рудодобив, това по правило е най-важният източник на доходи за населението: както от работни заплати, така и благодарение на високите миньорски пенсии. За равнището в региона заплатата от 1600-2000 лв. месечно за подземните работници осигурява стандарт, условно съпоставим със „средната класа“. Доходите на миньорите създават около себе си цяла комунална екосистема: хранителни магазини, кафенета, спортни зали, заведения за хранене и забавления, различни услуги за семействата на миньорите. Заплатите, които се плащат в рудниците, са гръбнак на всичко това. Показателно е, че цялата местна общност изпада в криза, щом доходите от рудниците секват – както се случи при забавянето изплащането на заплатите на миньорите в „ГОРУБСО – Мадан“ през 2012 г.

Все пак значението на рудодобива за регионалната икономика не бива да се надценява, тъй като брутният продукт на двете области Смолян и Кърджали по данни на Евростат от 2011 г. достига общо 1.6 млрд. лв. Делът на минните компании в регионалния промишлен сектор е

вероятно под една пета (условна оценка, при положение, че община Лъки е разположена в област Пловдив, а Минерални бани – в Хасково). Но конкретно в миньорските общини дейността им е от жизнено значение.

Една пета от икономически активното население на Мадан работи в местното „ГОРУБСО“. Според изпълнителния директор на компанията Сергей Атанасов, освен това около 50 съпътстващи фирми получават поръчките си от минното дружество. През 2013 г. безработицата в Мадан е 23.6%, при над 30% няколко години по-рано.

Община Мадан получава част от концесионните такси, които компанията заплаща на държавата, приблизително по 50 хил. лв. годишно. „Парите не стигат дори да запълним дупките по шосетата към рудниците“, казва кметът на Мадан Фехри Молайсенов. Предстои да бъдат построени нови пътища до мините и миньорските квартали с европейско финансиране. От компанията смятат, че с концесионната такса от „Върба – Батанци“ догодина вноските за общинския бюджет ще стигнат 200 хил. лв.

Партньорството между общината и „ГОРУБСО – Мадан“ се изразява и в спорадична помощ със строителни материали и техника, както и частично спонсорство на местния футболен клуб. От миналата година компанията финансира минна паралелка в местната Професионална гимназия „Васил Димитров“ (бивш Техникум по минно дело). Тази година в нея са се записали 12 ученици, които получават безплатна храна и транспорт.

През последните години нивото на безработицата в община Рудозем се повишава и през 2013 г. достига 25%. В община Златоград за периода 2008-2012 г. безработицата е скочила от 9.2 на 20.2%. По-различна е обстановката в малката

община Лъки, в която реално живеят по-малко от 3 хил. души. Икономически активното население там е само 1279 души, 550 от тях (43%) са заети в „Лъки Инвест“ АД. Безработицата в Лъки е 6%, но това не говори за работеща икономика, а по-скоро за драстично обезлюдяване на общината: населението днес е близо три пъти по-ниско спрямо това в края на 1970-те.

„Лъки Инвест“ плаща годишна концесионна такса на държавата в размер на около 100-120 хил. долара (1% от брунтните приходи от продажби). Част от тази сума, или 50-60 хил. долара, се превежда в общинския бюджет. Работните заплати в дружеството са значително над обичайните за родопските рудници: средно 1500 лв. месечно, а операторите на новите пробивни карети получават около 2200 лв.

Изнесените данни показват, че макар минните компании да имат решаващо значение за осигуряване на доходи и заетост за местното население, вноските от концесионни такси в общинските бюджети са по-скоро незначителни. За сравнение, община Мадан през 2014 г. получава от държавния бюджет субсидия от 4.6 млн. лв., а община Рудозем – 4.4 млн. лв. В редица случаи (например „ГОРУБСО – Кърджали“) по-важен от концесионните отчисления приход за общината са местните данъци върху имотите на компаниите. Често фирмите допринасят с различни дарения и спонсорство, но тъй като тази дейност пряко зависи от оперативните им резултати, тя трудно подлежи на планиране. Народният представител от Смолян Дора Янкова счита, че отговорността на компаниите ще се повиши, ако те бъдат задължени да правят ежегодни отчети пред местните общности, в които да изнасят данни за направените инвестиции, добива на руда, печалбите, заплатите, вложенията в машини и безопасност на труда.

Потвърждение за социалното напрежение, до което може да доведе загубата на поминък в рудниците дава миньорската стачка в Мадан от 2012 г. До 1999 г. в „ГОРУБСО – Мадан“ работят 2400 души, към 2012 г. персоналът е съкратен над три пъти. Оставени няколко месеца без заплати, през пролетта миньорите пристъпват към блокади на пътища и други форми на гражданско неподчинение. Исканията им са да получат дължимите пари и да бъде сменен собственикът на дружеството Валентин Захариев (притежаващ го чрез „Интертръст Холдинг“). Максим Банков, председател на КТ „Подкрепа“ в дружеството, си спомня: „Мнозина от миньорите закъсаха с кредити към банка, магазините им даваха стока на вересия, а други гладуваха. Един миньор се самоуби от бедност и отчаяние в този период“.

По същото време стачка заради неизплатени заплати избухва и в РОФ в Рудозем и в ОЦК в Кърджали, които се държат от същия собственик. След няколкоседмични преговори с посредничеството на правителството „ГОРУБСО – Мадан“ е придобит от консорциума „Върба – Батанци“ АД. Макар заплатите да не са се повишили рязко от тогава, новият собственик изплаща редовно дължимите суми, което се приема положително от работниците, предвид лошия опит с предишния. Отскоро миньорите получават и кисело мляко в добавка към безплатната храна.

Съпоставка между заплатите, които предлагат отделните минни компании в Родопите показва, че като цяло се поддържа сходно ниво. Най-добре платените производителни миньори, работещи под земята получават около и малко над 2000 лв. Надземните специалности взимат значително по-ниски суми, от порядъка на 600-800 лв. По-ниско е заплащането в обогатителните фабрики.

Както бе посочено, средната работна заплата в родопския рудодобив през 2012 г. е от порядъка на 800 лв. През същата година компаниите са изплатили на социалното осигуряване 6.6 млн. лв.

В региона е широко разпространен феноменът „млади богати пенсионери“. Миньорите се пенсионираат рано и взимат максималната пенсия, която в момента е 840 лв. Този доход е по-голям от заплатите на работещите в администрацията, селското стопанство и трикотаждната индустрия в селските и планински райони. Съответно и социалният статус на миньорите е много висок.

4.3. Алтернативи на рудодобива в региона

„В далечно бъдеще Рудозем сигурно би могъл да мине и без рудодобив, но паралелно с намаляването на минната дейност трябва да възникват алтернативни производства, за да не се обезлюди общината“, смята Митко Младенов, изпълнителен директор на „Рудметал“. В тази връзка компанията преди няколко години е получила концесия за находище на облицовъчни материали и постепенно пристъпва към разработването му.

Кметът на Мадан Фехри Молайсенов е убеден, че съвместно с рудодобива може да се развива и туризъм в община, 76% от чиято площ са гори. Общинският съвет е приел Стратегия за минен туризъм, която включва обектите Кристална зала „Родопски кристал“, Музей по минно дело и рудодобив, Минна галерия „Горен Барам“ и пещера „Шаренка“. Проверка на място показва, че с изключение на първия обект в момента те не са достъпни за туристи.

В Общинския план за развитие (2014-2020 г.) на Лъки като ключов приоритет също е изведен туризмът. Край Лъки се намира известният връх Кръстова гора,

който привлича десетки хиляди поклонници от цялата страна. Сред мюсюлманите популярно култово място е Енихан на връх Свобода. Отлични условия за лов, риболов и конен екотуризм предлага Държавното дивечовъдно стопанство „Кормисош“. За привличането на туристи Лъки разчита и на природни забележителности като резерват „Червената стена“, Скалния мост и няколко водопада.

В община Лъки интензивно се развива дърводобивът, а 79% от територията е заета от гори. Земеделието е слабо развито поради липсата на обработваеми земи, за сметка на това немалко хора изкарват прехраната си с бране на диворастващи билки и гъби. Същото се отнася до община Рудозем – там 80% от територията са гори, което благоприятства дърводобива. Развива се и строителният отрасъл. Местните разчитат на икономическо оживление след откриването на ГКПП „Рудозем – Елидже“ с Гърция.

Община Златоград вече е преминала през труден период на търсене на алтернативи. Отварянето на ГКПП „Златоград – Ксанти“ удвоява туристическия поток. Засилва се и търговията с Гърция. В Златоград има Етнографски ареален комплекс с възрожденски сгради и действащи терзийска работилница, ножарско, дърворезбарско, сарашко и златарско ателие, гайтанджийница, медникарница и грънчарница.

Надежди в община Златоград, където 95% от площите са гори, се възлагат и на ценните минерални води, открити при проучване на оловно-цинкови руди на 300 метра под земята в землищата на селата Ерма река и Аламовци през 1957 г. Температурата на водата е 92 – 128 градуса с дебит от 27 л/сек., а химичният ѝ състав е сходен с лечебните извори в Смолянска област, както и с известния гръцки спа курорт Термес на 5 км. от границата.

Осъществен бе каптаж, но поради липса на финансиране построяването на 13-километров водопровод до Златоград се бави. На фона на тези ресурси общината изпитва сериозни затруднения с осигуряването на питейна вода в околните села, които в летните сухи месеци минават на воден режим.

По-оптимистична е ситуацията в община Минерални бани, която разполага със 169 хил. дка обработваема земя, върху която се отглеждат пшеница, слънчоглед, тютюн и лозя. През последните години се отварят десетина нови хотели и още повече къщи за гости. В следващите две години там ще бъдат пуснати и големи и луксозни спа комплекси. Кметът на общината Мюмюн Искендер очаква не само безработицата да изчезне, но с развитието на строителството и туризма там да идват да се трудят хора от околните райони. Общината изпълнява проекти за 16 млн. лв. по европейски програми за строеж и благоустройство на улици, площади и сгради, нова водоснабдителна мрежа, изграждане на туристически екопътеки и атракциони. Туристическият поток се увеличава и има дни, в които няма свободни места в курорта, твърди кметът.

Туризмът към този момент се възприема като единствената реална алтернатива на рудодобива в миньорските общини. Туристически дадености в Родопите не липсват, но дори курортният възход на Минерални бани да се осъществи, днес туризмът не е в състояние да осигури допълнителна заетост и адекватно ниво на заплащане на още 2500 души. Туристическото предлагане се развива основно като семеен бизнес в малки хотели или къщи за гости. Типичният им собственик е „богатият човек“ на селото или градчето. За изграждане на нов подобен обект е нужен капитал, с какъвто обикновените хора не

разполагат, те нямат и достъп до кредит и могат да работят само като обслужващ туристически персонал срещу ниско заплащане. Развитие на масов туризъм в Родопите извън вече утвърдените центрове е нежелателно, тъй като може да доведе до натиск върху околната среда, макар и не толкова силен като този от рудниците.

Туризмът тепърва ще се развива в Родопите, затова е много важно рудните разработки да не унищожават неговия потенциал. Известният спа център Велинград демонстрира противоречията между интересите на двата толкова различаващи се отрасъла: силният туристически бизнес, инвестирал стотици милиони в хотели и друга обслужваща инфраструктура, не иска да позволи потенциално замърсяващи минни предприятия в своя периметър – и засега успява да се наложи. Крумовград все още не е изградил туристическа база и съответно интересите на силния минен инвеститор взимат връх в общината, където безработицата достига 18%. Същото се отнася и до Минерални бани, развили се по изкуствен път като курорт след 1970-те, но след края на социализма там почти всички почивни станции, бани и басейни са закрити, а безработицата доскоро беше 40%. Освен край рудник „Чала“, проучвания за златни находища се водят на цялата територия на хасковската община.

Между 75 и 95% от териториите на минните общини в Средните Родопи са заети от горски масиви. Горското стопанство в Родопите разполага с огромен неоползотворен потенциал – и като приход за местната общност, и като източник на заетост. Дотук то се развива по традиционния модел на доставчик на дървен материал (често нелегално добит) и на терени за лов. Изследвания в ДЛС „Беглика“ в Западните Родопи показват, че много-

функционалното управление на горите с оползотворяване на многобройните им странични ползвания може да повиши до 4 пъти доходите на горските стопанства и косвено на местната общност. При интегрирано дърводобивно и дървопреработващо стопанство добавената стойност нараства още повече. Потенциал в Родопите има и производството на чисти храни. Многофункционалното горско стопанство у нас засега остава на ниво перспективи.

Населението занапред не може да разчита на широко развилия се след XVIII век поминък на цялата планина, особено в Източните Родопи – отглеждането на ориенталски тютюни. След 2007 г. държавните субсидии на тютюнопроизводителите бяха силно ограничени като обхват, а картели между изкупуващите суровината фирми свалиха изкупните цени до 2–2.50 лв./кг. Миналата зима тютюнопроизводителите пак излязоха на масови протести в Родопите, но повечето земеделци през годините се отказват от отглеждането на тютюн. Комбинация от фактори: общата политика на ЕС за ограничаване на тютюнопушенето, оттеглянето на държавната подкрепа и изкупните картели доведоха до срив на сектора. От произвежданите в област Кърджали през 1980-те 24 хил.т. ориенталски тютюни добивът вече се е свил до 4 хил.т.

4.4. Закрепостени шивачки и разделени семейства

Рудодобивът е мъжка професия. Още в годините на социализма в регионите с минна дейност са основани многобройни шивашки предприятия, които служат на първо място да осигурят заетост на жените на миньорите. Днес фокусът се е изместил към производство с най-ниски разходи. Тежният шивашки труд по принцип е ниско платен, но през последните

години миньорските жени са поставени при изключително неблагоприятни условия – заплата около и под минималната, зле осветени и неотоплени работни помещения, 12-14 часов работен ден, работен климат на страх и принуда. Да се събере представителна информация за проблемите в шивашката индустрия в региона е трудно, тъй като голяма част от този бизнес е в неформалния сектор. Шивачките от своя страна са заинтересувани да не разгласяват лошите практики на своите работодатели: и минималната заплата е важна, щом няма друга.

Проведените интервюта с местни жители по темата по-скоро показват нагласите в местната общност към труда в шивашките предприятия. Споменават се многобройни случаи, когато шивачки взимат по-малка от минималната работна заплата (200-250 лв.): те са принудени да връщат на работодателите си част от парите, които получават по месечните фишове, за да останат на работа. Жените не протестират не само по икономически, но и по социални и културни причини.

В Златоград жените намират работа в единственото по-голямо шивашко предприятие „Белотекс-95“. В Лъки има голям цех на фирма „Брод“, в който работят 240 шивачки. В Мадан жените на миньорите работят предимно в шивашките цехове на „Мода шпорт“, „Омелия – Як“, „Би енд Би стайл“ и „Пони спорт“. Заплащането им е изключително ниско. В Рудозем ситуацията за жените е малко по-добра, вероятно благодарение на наличието на още един голям работодател – „Рубелла“. Там има няколко шивашки цеха: „Бапа спорт“ и „Омелия“ в самия град и „D&L Sport“ в голямото село Чепинци. Работи и обувен цех на „Финта“. Заплатите също са ниски – 500-600

лв., но на фона на другите шивашки цехове и фабрики в региона това изглежда добро заплащане. В община Минерални бани се наброяват 28 малки шивашки цеха.

Все повече домакинства в Родопите попадат под въздействието на „синдрома на разделените семейства“. Дългите сме-ни на жените в шивашките цехове затрудняват семейния живот и когато мъжът е нощна смяна, а жената работи през деня, двамата понякога нямат време да се видят със седмици. В много други семейства мъжете са принудени да заминават на гурбет в страната или чужбина, тъй като или мините са затворени, или заплащането е недостатъчно, а липсват и алтернативи. Жените остават вкъщи да гледат децата, мъжете ги навещават само по празници, също както е било и през XIX век. Затворените родопски общности позволяват социалната система да се възпроизвежда дори по този начин, но качеството на живота сериозно страда – и то не по икономически причини.

Миньорските общности в община Мадан претърпяват и друго интересно битово и социално развитие през последните години. Миньорските блокове, строени основно през 1950-те и изпаднали в окаяно състояние, от 2012 г. са пуснати в продажба на много достъпни цени, например голямо жилище може да се придобие срещу 2-3 хил. лв. Доскорошният им притежател „ГОРУБСО – Мадан“ преценява, че този актив е страничен за дейността на компанията, при това поддържането му и плащането на данъци е обременително. Досега са продадени над 200 апартамента в Боривеа, Батанци и Конски дол. Много от сградите се ремонтират от новите собственици и добиват приветлив вид, други се разрушават и използват за строителен материал.

5. Предизвикателства на миньорската професия

5.1. Развитие на технологиите за добив на руда

В началото на XX век рудодобивът в Родопите все още се извършва с примитивни ударни и пробивни инструменти. В Средногорци, където е построена първата обогатителна фабрика на МАД „Родопски метал“, сред местните жители е запазен спомен как миньорите копаели на собствени начала, след което пренасяли рудата с кошове, покъсно с кожени мехове до кантара в селото. Там рудата се премервала и на всеки се плащало според добитото количество. В рудник „Страшимир“ след 1940 г. са въведени въздушни пистолети, които работят на сухо.

Не по-различна е ситуацията в МАД „Пирин“ преди подписването на договора с т. нар. Немска група. Удълбаването на шахтите и останалите минни дейности се извършва на ръка. Работи се на три сменни с по две двойки миньори във всяка. Двамата бият скалата с ръчен чук, другите двама държат бургиите и след всеки удар леко ги завъртат. В пробивните дупки от време на време се сипва по малко вода и после с дълга телена лъжица се изважда събралата се в дупката кал. Устието на шахтата стои затворено, оставя се само малък отвор, през който с дървена кофа и дървен чекрък отбитата скална маса се изкарва на повърхността.

През 1939 г. миньорите в МАД „Пирин“ вече са снабдени с въздушни пистолети. В началото рударите се страхуват от новата техника. „Местните миньори се плашеха от грохота и вибрациите на пистолета и бягаха от шахтата“, свидетелства минният инженер Манчев. С новите пистолети рударите започват да удълбават шахтите с по 18 метра месечно. По това време техническият ръководител издава нареждане кой-

то бъде хванат да върти на сухо, без вода, да се изпраща да работи като канавкаджия или на обща работа на повърхността.

Следващият технологичен скок идва през 1950-те, когато нови модели пистолети за пробиване с водна промивка се въвеждат във всички рудници. Днес миньорите в рудниците в Родопите с изключение на обектите на „Лъки Инвест“ на практика работят с оборудване и технологии от тези години.

„Лъки инвест“ е най-напредналата в технологично отношение добивна компания в региона и задава стандарти, към които останалите компании се стремят да се доближат. Компанията е създавала свой професионален учебен център, в който обучава оператори и шофьори на новите поколения карети, челни товарачи и камиони. Въвеждането на пробивните карети изцяло променя представата за миньорския занаят – физическият труд изчезва от него. Самоходната пробивна карета представлява хидравличен пистолет с много голяма мощност, който е монтиран върху телескоп. Операторите на тези минни машини не се докосват до пробивния инструмент и работят в кабината с отделна вентилация, без да са засегнати от прах и шум. Командният пулт на каретата представлява джойстик, а управлението прилича на игра на play station. По този начин се отстранява риска от силикози и вибрационни болести.

От 2008 г., когато „Лъки Инвест“ започва да въвежда съвременния мобилен минен модел, фирмата е инвестирала 6.3 млн. лв. за закупуване на най-ново поколение минна техника. Освен тунелни карети, товарачи и минни камиони са придобити и три нови сондажни системи. Старите вентилационни станции се заменят с безшумни енергийно ефективни френски вентилационни системи.

Пробивните карети за един час вършат работа, колкото един миньор може изпълни за 12 часа. Общият ефект от новите машини е 40-кратен ръст на производителността. „В стария минен модел се използва сложна инфраструктура на рудниците, много голям е процентът на тежкия физически труд. Най-характерно е, че отбиването на рудата става с ръчни инструменти, транспортът – с подземни железници и шахти“, обяснява зам.-директорът на „Лъки Инвест“ Нейчо Нейчев. При новия модел жп техниката изцяло се заменя с автомобилна. Необходими са много по-малко спомагателни работници и производителността на труда се увеличава, което дава възможност и по-бедни руди – каквито са в Лъки, да се разработват с висока норма на печалба.

Дружеството планира да въведе изцяло мобилната технология до края на 2015 г. В момента на двата рудника съществуват хибридни схеми: по-голямата част от работата се извършва с мобилна минна техника, а останалата по конвенционален начин. На дневен ред е постепенно въвеждане на пълна автоматизация на флотационния процес. „Лъки Инвест“ има и договор с руски научен институт за усъвършенстване на флотацията. „Примерът, към който се стремим, е минният комплекс Tara Mine в Ирландия, където 170 миньори добиват 2.3 млн. тона руда, които после се преработват в свръхмодерна обогатителна фабрика с 5 оператори. Ръчният труд изцяло е премахнат“, отбелязва Нейчев.

5.2. Организация на миньорския труд

В праисторическата епоха рударите и ковачите са се ползвали със славата на магове заради способността им да откриват рудните жили и да извличат метала от скалата, властвайки над огъня. В индоев-

ропейския митологичен комплекс ролята на царя-жрец се припокрива с тази на ковача и лечителя. Но с развитието на социалните отношения професията се маргинализира. В древните галерии на пещерата Шаренка край Мадан археолозите са открили кост от човешки крак с окова, по което се предполага, че металът е добиван с труда на тракийски роби още през VI в. пр.н.е. Робският труд се използва до края на Средновековието.

Коренно различен модел на организация демонстрират саксонските рудари, разселили се след XIII век из цяла Европа, включително на Балканите. Те формират свободен съюз от равноправни занаятчии. Всеки миньор е притежавал дял от предприятието, който е можел свободно да бъде продаван, залаган и наследяван. Решенията, касаещи мината, се вземали с участието на всички рудари (варкове). Османската империя дава на саксонските рудари правото свободно да търсят и добиват руди, да извличат металите и от тях да произвеждат различни изделия, да секат гори, да строят селища със свои църкви и съдилища.

Със специални привилегии се ползва по-късно и специалната гилдия на маданджиите (рудари и ковачи), които изплащали данъците си в метал. В района на Мадан през XIX в. с извличане на метали и производство на ножове, оръжия и метални изделия се занимавали агуптите, които имали 150 работилници (чаркове), задвижвани с водна тяга. Агуптите са майстори-ковачи от ромски произход, които считат себе си за наследници на египтяни, доведени от римляните като роби да копаят в родопските мини още в античните времена. Повечето историци са на мнение, че те са дошли в османския период след XIV век.

В краткия период на модерен рудодобив в Родопите преди 1944 г. на миньор-

рите се е гледало като на „груба работна ръка“, която по възможност трябва да бъде добре нахранена, за да е производителна. След 1944 г. миньорите имат коренно различна роля в обществото. Според официалната идеология, управляващата БКП освобождава работническата класа от робството на капитала и го организира за социалистическо строителство. От СССР е внесен примерът на ударника Алексей Стаханов, изкопал 102 тона въглища за една смяна. Държавната пропаганда издига на пиедестал тежкия труд под земята, на българските рудокопачи е надянат героичният ореол на „строители на комунизма“, които са насърчавани за социалистически съревнования и преизпълнения на нормите. Например при изграждането на РОФ през 1953 г. Политбюро на ЦК на БКП обявява 200 строители за стахановци и връчва две звания „Герой на социалистическия труд“.

Рудниците и строителните площадки се пълнят с работна ръка почти насилствено по линия на трудовата повинност, бригадирското движение и строителните войски. През 1977 г. е издаден Указ 606, който позволява на част от донаторниците да не служат в армията, но вместо това трябва да работят поне пет години в рудниците и въглищните мини. Хиляди младежи се възползват от тази възможност. Не по-малко са тези, които са принудени да я изберат. Мнозина идват да работят като миньори, привлечени от високите заплати и ранното пенсиониране.

Периодът 1990-2000 г. е особено тежък за миньорите в България. През 1992 г. Министерският съвет взема решение за закриване на голяма част от неефективните минни производства. Управлението на минната промишленост през тези години се характеризира с липса на стратегия, а хаосът се подсилва от галопиращата

инфлация в страната и ниските цени на металите на международните пазари.

Миньорските бригади имат непрекъснати поводи за стачки и протести заради съкращения, неизплатени заплати или неизпълнени ангажменти от страна на държавата. При разделянето на ГОРУБ-СО на части и преминаването на дружествата в ликвидация през 1999 г. хиляди миньори остават без работа. Съкратени са абсолютно всички работници в предприятията в Мадан, Рудозем и Златоград, част от които отново получават работа при отварянето на рудниците малко след приватизацията им.

Приватизацията далеч не винаги води до оптимизация на производството. „При предишния собственик („Интертръст холдинг“) се случваше един миньор да изкара 6 кубика, а друг 1 кубик и после всички получаваха равни заплати. Сега вече се заплаща според изкараната норма и някои бригади взимат и над 2000 лв. Повечето бригади са силни и получават по 1600-1800 лв.“, казва синдикалният лидер в Мадан Максим Банков.

В рудник „Димов дол“ заплащането е според изпълнената норма – колко кубически метра руда е отбила дадена бригада за месец, обяснява изпълнителният директор на „Рудметал“ АД Митко Младенов. На всеки забой действа миньорска бригада в трисменен режим на работа. „Миньорите сами си сформират бригадата и знаят, че каквото изкарат, си е за тях. Ние следим единствено за безопасността, дали се спазват направленията и се добива качествено рудата. На края на месеца бригадирът разпределя част от парите според приноса на работниците. При нас работят пет добивни, една проходческа и една коминджийска бригади“, допълва Младенов. „Рудметал“ от 2002 г. разполага със собствен Център за професионално обучение, където се обу-

чават миньори, спомагателни работници и флотieri по 31 специалности.

„ГОРУБСО – Златоград“, който е приватизиран най-късно – през 2002 г., минава през най-тежки изпитания. Близко три години рудниците и Ермореченската обогатителна фабрика не работят. От 1200 заети през 1999 г. днес в предприятието се трудят 400. Средната работна заплата е 1200 лв., при миньорите началната е 600-700 лв. и стига до 1800 лв. Работниците получават безплатно работно облекло, транспорт и храна. За „ГОРУБСО – Златоград“ е характерен големият брой работещи пенсионери – две трети от заетите на щат в мините и ЕОФ. В „ГОРУБСО – Мадан“ пенсионери са не повече от 7% от миньорите.

5.3. Социални придобивки

До 1969 г. заради тежките условия на труд и високите заболяемост и травматизъм на работещите в рудниците е решено те да се пенсионират на 45-годишна възраст при минимален подземен стаж от 7 години. След 1969 г. работещите под земята се пенсионират на 50 години при натрупан 7-годишен трудов стаж. В първите месеци на 1990 г., след проведени задълбочени медицински изследвания и при натиск от синдикатите, правителството отново сваля възрастта за пенсиониране на миньорите на 45 години с изискване за прекатрани 7.5 години под земята.

Дефицитните бюджети на Националния осигурителен институт през последните години доведоха до нов натиск за повишаване възрастта за пенсиониране на миньорите на 50 или 55 години. Синдикатите настояват до края на 2017 г. да не се предприемат подобни мерки. Те настояват за задълбочени медицински изследвания за въздействието на миньорската професия върху здравето, които да оценят уместно ли е ранното пенсиониране.

В Отрасловия колективен трудов договор за миньорската професия от 2011 г. синдикатите са заложили минималната работна заплата в рудодобива да е равна на МРЗ за страната, умножена по коефициент 1.40 (или в момента 456 лв.). Фирма, подписала браншовия договор, не може да наеме работници за по-малка от тази сума. Предвижда се също така осигуряване на безплатна храна за работещите при специфични условия на стойност не по-малко от 5 лв. на ден, покриване на част от разходите за отид, ако фирмата има ресурс за това, както и поне 6 дни допълнителен платен годишен отпуск за работа при специфични условия и рискове за живота и здравето. Предвидени са и редица обезщетения при трудови злоупотреки и други социални придобивки.

Отделно от това, всяка компания в бранша следва собствена програма за предоставяне на социални привилегии за работниците в съответствие с възможностите си и с нагласите на мениджмънта. Например „Лъки Инвест“ осигурява безплатна едноседмична почивка за миньорите и техните семейства във Велинград. В град Лъки миньорите от други краища на страната се настаняват в съвременни жилищни блокове, там действа и мрежа от столове с безплатна храна. В „ГОРУБСО – Кърджали“ храна на служителите се осигурява в началото и края на смяната им. Освен това на работниците се сключват допълнителни застраховки срещу трудова злоупотрека и им се предоставя допълнително медицинско обслужване. В „ГОРУБСО – Мадан“ след 2012 г. са направени значителни битови подобрения и се предоставя по-качествена безплатна храна. Дружеството в Мадан разполага и с единствената в Родопите Минно-спасителна служба, което работниците там възприемат като много важна привилегия.

Трябва да се отбележи, че безплатната храна и субсидираните почивки са не толкова мотивиращ, колкото „хигиенен“ (възприеман за даденост) фактор. Още през 1938 г. по настояване на Инспекцията по труда на рудник „Бориева река“ се осигурява безплатна храна на всички миньори в началото и в края на смяната. По време на самата смяна им се дават по 250 гр. сирене или кашкавал за закуска. На новоприетите работници се гарантира безплатна квартира, осветление и отопление, отворени са медицински пунктове до рудниците.

Социалните придобивки, предоставяни на миньорите след 1960-те се превръщат в лозунг за новата водеща роля на трудещите се в обществото. Изграждат се профилакториуми за медицинско и здравно обслужване на застрашените от силикоза. Осигурени са жилищни блокове за семейните и общежития за несемейните работници. Към мините се създават самодейни театрални състави, танцови и музикални групи, спортни отбори, мъжки и женски хорове. Към рудоуправлението в Кърджали дори има оркестър и оперетен състав. ГОРУБСО има почивни станции в Несебър, „Минстрой“ - в Слънчев бряг. Почивни домове за миньори има в Пампорово, Чепеларе, край Ардино, Златоград, язовир „Кърджали“.

Подобна разточителна „социална програма“ надали е възможно и уместно да се възобновява. В същото време намеренията за увеличаване срока на пенсиониране на подземните работници, без те да са мотивирани с медицински изследвания, будят тревога. През октомври 2014 г. в Мадан се състоя митинг за запазване на настоящата възраст за пенсиониране на работещите първа категория труд, на който присъстваха миньори от цялата страна.

5.4. Бичът на силикозата

Силикозата е агресивна и прогресираща болест. След вдишване и натрупване на съдържащия се в рудата кварцов прах, в белите дробове на миньорите се образува фиброзна тъкан, като се оформят малки силикотични възелчета. Впоследствие заболяването прогресира, формират се масивни фиброзни образувания, водещи до дихателна и сърдечна недостатъчност, тежки усложнения и летален изход.

До 1952 г. сухото пробиване на взривни дупки – т. нар. „сухо бурене“, е основният метод за добив на руди в Родопите. Първите поколения миньори, които работят в условията на сухо бурене, при много високи нива на кварц във въздуха и лоша вентилация в мините, загиват рано от силикоза. Много от тогавашните деца на миньори не помнят бащите си, починали съвсем млади: в минните райони има няколко села на миньорски вдовици. След 1953 г. в ГОРУБСО са правени частични опити за преминаване към водно бурене, което понижава концентрацията на кварцов прах. Изцяло водно бурене с пистолети с централно водоподаване се въвежда през 1960 г.

През 1953 г. е създадена Комисия за борба със силикозата към БАН. В България са разкрити осем центъра за борба със силикозата и други прахови белодробни болести, като в Мадан е разкрит самостоятелен Център за борба със силикозата. През 1959 г. диагностицираните болни от силикоза в ГОРУБСО са 2872, а през 1962 г. - вече 3994. Най-честото усложнение на силикозата е силикотуберкулозата. През втората половина на XX в. по-чести са „късните форми на силикоза“, настъпващи след прекратяване на рисковата работа.

Рудниците на ГОРУБСО в Източни Родопи са били „силно силикозоопасни“, казва проф. Елисавета Петрова, председател на

Българското научно дружество по професионални болести. Кварц съдържащият прах в подземния рудодобив в периода на сухото пробиване е бил с много високи концентрации, понякога достигащи до 2000 мг/м³ общ прах. След въвеждане на водното бурене прахът във въздуха в мините се свежда до значително по-ниски концентрации, които при спазване на технологичните правила и при добра вентилация в мините понякога слизат до пределно допустимите норми. В миналото е имало случаи на бързо настъпваща силикоза след едва 30-40 дни работа в рудниците, днес такива форми на силикоза не се наблюдават.

През последните десетилетия, поради понижените концентрации на праха в работната среда, силикозата и силикотуберкулозата възникват в 20-30-40 годишен период след напускане на работа. Силикозата е със сложен патогенетичен механизъм и развитие. Свързана е не само с високите концентрации на кварц съдържащия прах, но и с допълнителни рискови фактори като предразположеност на организма към тази болест, вредни навици (тютюнопушене, употреба на алкохол), други хронични белодробни болести, склонност към системни автоимунни болести и др.

Счита се, че когато рудничният прах надхвърля 0.07 мг на куб.м. за фин кварц, съответният минен обект е силикозоопасен. През 1960-те в рудниците с над 10% съдържание на кварц на миньорите се изплащат специални добавки. Рудата със съдържание под 2% кварц се смята за слабо рискова. Освен водно пробиване, в минните обекти се внедряват мощни вентилационни системи и водопроводни мрежи, редовно се измерва прахът в работната среда. Подземните работници се снабдяват със специално работно облекло, противопрашни маски и антифони, в галериите и шахтите се поставят прахо-

уловители и водни оросители. Миньорите всяка година минават на задължителен задълбочен профилактичен медицински преглед, а работещите във вредни условия ползват по-дълъг годишен отпуск. Осигурени са санаториуми и профилакториуми за изложените на риск работници.

Въпреки напредъка на медицината, оформената вече силикоза не се лекува. „При силикозата няма връщане назад. Целта на лечението е да се спре прогресията на болестта, но все още медицината е в дълг по отношение лечението на фиброзните белодробни болести“, подчертава проф. Елисавета Петрова.

Освен силикозата, при миньорите се срещат вибрационна болест от локални вибрации, свързана с пробивни дейности в рудниците, слухов неврит, причинен от наднормен шум и трудови злополуки. След 1990 г. Центровете за борба с праховите болести и силикозата са закрити. Единствените работещи структури по професионални болести са университетските клиники (отделения) в София, Пловдив, Варна и Плевен. През 2011 г. е ликвидиран и Областният диспансер за пневмо-фтизиатрични заболявания в Смолян, където са картотекирани хиляди болни. Лечението на болните понастоящем се осъществява от отделение в МБАЛ-Смолян и Белодробната болница в Пловдив. В периода 1985-2002 г. броят на силикозоболните у нас намалява плавно от 4500 на 4000. През 1997 г. се въвеждат частни Служби по трудова медицина, които сключват договори с работодателите и имат задължение да координират и поръчват профилактични прегледи и изследвания в зависимост от рисковите фактори в работната среда. През последните години разкриваемостта на силикозата е изключително ниска, поради намаляване на рудодобив и поради невключване в

периодичните профилактични прегледи на компетентни специалисти по белодробни и професионални болести.

По информация на работещи в рудниците частните Служби по трудова медицина често не изпълняват задълженията си, споразумяват се с работодателите и прикриват заболявания и опасни условия на труд. Широко разпространено е прикриването на болести от самите миньори, особено на вибрационна болест. Работниците се страхуват, че когато им открият професионално заболяване, те ще загубят работата си и ще останат без препитание. Ако се вярва на официалната статистика, професионалните болести и силикозата са на изчезване.

В регистъра на НОИ са фигурират следните данни за новооткрити общи професионални заболявания и силикози: 2004 г. - 39 общи (21 силикози) 2005 г. - 41 (13 силикози) 2008 г. - 71, (10 силикози), 2009 г. - 116 (29), 2010 г. - 31 (11), 2011 г. - 27, 2012 г. - 23, 2013 г. - 17. За последните три години липсват данни за силикозоболните.

5.5. Условия на труд и трудови злополуки

През август 2013 г. предизвикана от трагедията в мини „Ораново“ масирана проверка на Главна инспекция по труда показва, че около 65% от заетите в подземни мини работят в условия на неспазени хигиенни норми. Основните фактори, които не отговарят на хигиенните норми, са шум, вибрации, микроклимат, прах, токсични газове и физическо натоварване. Всички подземни работници работят при висок професионален риск.

В почти всички родопски рудници се допуска работа без ефективна вентилация на работните места. Миньори свидетелстват, че се използват вентилатори за местно проветряване без шумозаглушители, поради което нивото на шума е твърде висо-

ко. Работниците са принудени периодично да спират вентилаторите и подаването на въздух към работните места, което е предпоставка за аварии и злополуки.

Миньорската професия продължава да е една от най-опасните в България. Не съществува статистика за тежките производствени аварии в ГОРУБСО за периода 1950-1989 г. През тази епоха инцидентите са пазени в тайна и не са съобщавани в медиите. „Направихме всичко възможно, но не успяхме да съберем данни за трагичните инциденти през комунистическата епоха“, признава председателят на Синдикалната миньорска федерация при КТ „Подкрепа“ Владимир Топалов.

По оценки на дългогодишни ръководители и работници, в голямото ГОРУБСО е имало много повече аварии от днес, тъй като обемът на производство и броят на работещите е бил далеч по-голям. Според обобщена в медиите информация, в периода 2003-2014 г. са станали 17 трагични случая в рудниците в Родопите, при които са загинали 19 миньори. Най-тежките трудови злополуки са: на 15 февруари 2010 г. в рудник „Ерма река“ двама миньори загиват при неумело боравене с взривове; на 5 януари 2011 г. в рудник „Джурково“ двама подземни работници умират при възпламеняване на изоставени експлозиви. Най-честите причини за аварията са срутване и пропадане на скални маси, инциденти с взривни вещества, прегазвания от ж.п. вагонетки.

6. Въздействие върху околната среда и здравен риск за населението

Природата в Родопите носи тежките белези на повече от 80 години интензивен рудодобив и преработвателна индустрия. Комитетът по опазване на природната среда е основан през 1976 г. по примера

на СССР и едва тогава държавата започва да обръща внимание на замърсяванията. Най-големи замърсители на въздуха, водата и почвите са хвостохранилищата към четирите работещи обогатителни фабрики – в Кърджали, Рудозем, Ерма река и Лъки. В тях освен тежки метали се съдържат и големи количества цианиди. В по-малка степен опасни емисии изпускат затворените и действащите рудници, които заустват непречистени руднични води в околните реки. Около старите мини на много места се установяват пропадания.

6.1. Мадан

На територията на община Мадан няма обогатителна фабрика с хвостохранилище, което значително облекчава екологичната обстановка. Общинският план за развитие (2014-2020 г.) посочва, че общината продължава да изпитва сериозен недостиг на питейна вода, с воден режим в сухите летни месеци. Повечето от реките са силно поразени: Арда – от хвостохранилището на Рудоземската обогатителна фабрика, а реките Боријева, Маданска, Голяма и Малка Река – от замърсени руднични води.

Изпусканияте отрови от рудник „Крушев дол“ са направили река Маданска напълно необитаема. Във водата присъстват неразтворени вещества, цинк, олово, кадмий и мед над ПДК. През последните години РИОСВ-Смолян налага санкции за изпускане на замърсени води от „Крушев дол“ в размер между 1000 и 2000 лв. месечно. Рудничните води от участък „Южна Петровица“ са прихванати и се пренасочват към хвостохранилище „Ерма река“, като е прекратено заустването им в река Боријева. Рудник „Върба – Батанци“ бе открит през август т.г. и неговите руднични води се отвеждат по хвостопровод в хвостохранилище „Рудозем-2“.

През последните години в общината напредна рекултивацията на стари минни

обекти. По финансирана от държавата програма се възстановяват и залесяват терени около рудниците и кварталите Върба, Печинско, Северна Петровица, Боријева, Парна централа. През 2013 г. е изпълнена техническа и биологична рекултивация на 13 обекта с обща площ 54.5 дка за над 2 млн. лв. Общината е изчислила, че трайно засегнати от рудодобива остават 412 дка земи.

6.2. Рудозем

Замърсяването с тежки метали на въздуха, почвите и водата в Рудозем е намаляло вследствие на закриването на рудници и драстичния спад на производството на РОФ през 1990-те. Трайно замърсените територии са 43.66 хектара. Старото хвостохранилище от 1954 г. е затворено, местността е рекултивирана и залесена. В хвостохранилище „Рудозем 2“ от 1988 г. досега са събрани над 15 млн. тона хвост.

Според докладите на РИОСВ в периода 2005-2010 г. хвостохранилището периодически трови водите на река Арда с тежки метали (желязо, мед, цинк, кадмий, арсен, олово) и цианиди. След това в резултат на ремонтни дейности и надграждания замърсяванията са прекратени. През 2013 г. качеството на заустваните от „Рудозем-2“ отпадъчни води значително се подобрява след основен ремонт на съоръжението, се посочва в последния доклад на РИОСВ-Смолян.

Замърсяванията периодически причиняват рудничните води от закритите мини „Рибница“ и „Шахоница“, които изтичат в река Чепинска. Силно поразена от дългогодишния рудодобив е и река Боријевска.

6.3. Златоград

Най-големият замърсител в общината е хвостохранилище „Ерма река“ на 8 км. от Златоград. За половин век в него са натрупани над 15 млн. тона хвост. Отпадъчните

води от преработката на рудата постъпват по хвостопровод в хвостохранилище „Ерма река“ и след пречистването им се заустват в р. Голяма. Естественото корито на Ерма река също се използва за открит канал, по който се пренасят отровни отпадъци от преработката на оловно-цинковите руди до хвостохранилището, непосредствено през Крушкова махала.

Хората, живеещи в непосредствена близост до хвостохранилището, от години изпращат протестни подписки срещу замърсяванията до държавните институции, но гласът им не е чул. Те се оплакват от замърсяване на въздуха със серен двуокис, азотен двуокис, прах и оловни аерозоли, причиняващи широк кръг от заболявания. Периодично вятърът навява хвостов пясък в Крушкова махала.

Екологично изследване в долината на Ерма река през 2000 г. установява средните наднормени стойности във водите: олово – 76 пъти ПДК (пределно допустимите количества), цинк – 10-50 пъти ПДК, кадмий, желязо, манган – стотици пъти, мед – 10 пъти, кобалт – малко над разрешените стойности, арсен – под прага на ПДК. През 2009 г. е отчетено изпускане на води от хвостохранилище „Ерма река“ с наднормено съдържание на цинк и арсен. Проведеният две години по-късно мониторинг показва превишаване на показателите за манган, цинк, мед, кадмий и олово в измервателните пунктове на р. Върбица преди гр. Златоград и р. Ерма преди хвостохранилище „Ерма река“. През 2012 и 2013 г. санитарните инспектори не са установили големи замърсявания на водите и оценяват работата на хвостохранилището като сравнително добра.

В района на действащия рудник „Мързян“ е отчетено много високо замърсяване с цинк, мед, никел, манган, арсен, кобалт и кадмий. Въздушната среда около

рудник „Стратиев камък“ е силно обогатена с олово, желязо, алуминий и антимон. През последните десет години проверките на РИОСВ-Смолян периодично установяват следните нарушения: замърсяване на реките Върбица и Ерма с руднични води. Река Гюдюрска в района след Фабрика също е отровена от зауствени води от закритите рудници. Народният представител Дора Янкова настоява Министерството на здравеопазването да извърши пълен мониторинг за замърсяването и въздействието от рудодобива върху здравето на хората от Ерморечието и концесионерите да поемат част от издръжката на публичното здравеопазване в района.

6.4. Лъки

Старото хвостохранилище в непосредствена близост до град Лъки е закрито и рекултивирано през 2011 г. и днес на неговото място има иглолистна гора. Новото хвостохранилище „Лъки-2 комплекс“ на 10 км. от града съдържа 10 млн. тона хвост. За него РИОСВ-Смолян констатира следните нарушения: през 2008 г. авария с изнасяне на тонове хвостов пясък в река Лъкинска, в началото на 2011 г. теч и замърсяване на река Юговска с цианиди и олово. До 2012 г. съществува проблем със заустването на отпадните води в река Юговска, който е решен с въвеждането на оборотен цикъл на водите. Главоболия създава прахът от хвоста, който в сухо време се разнася от вятъра и е най-големият замърсител на почвите. Химичният му състав включва над 60% силициев двуокис, около 10% двуалуминиев триокис и др. От тежките метали, съдържащи се в праха и допринасящи за химическото замърсяване на почвите, са оловото – 0.18%, цинкът – 0.30% и манганът – 0.30%. Поразените почви все пак са ограничени до отчуждените за целта земи.

Рудник „Джурково“ до 2012 г. създава грижи с изпускането на отровни води в река Лъкинска. Рудник „Дружба“ също е замърсявал околните води, поради което РИОСВ-Смолян през 2012 и 2013 г. налага месечни санкции на стойност съответно 497 лв. и 255 лв.

6.5. Кърджали

Кърджали е най-тежко засегнатият от преработвателната промишленост град в Родопите. На територията му има три големи замърсителя: Оловно-цинковият комбинат (пуснат през 1955 г. и спрял към момента), Обогатителната фабрика и хвостохранилището на ГОРУБСО и заводът за преработка на бентонит „Ес енд Би Индъстриъл Минералс“ АД. С Решение 822 на Министерски съвет от декември 2008 г. Кърджали и близките села Вишеград и Островица са определени за райони с повишен здравен риск вследствие на замърсяването на атмосферния въздух и почвите. По информация на кмета на Вишеград и Островица Осман Ахмед цялата грижа на държавата за „района с повишен здравен риск“ се изразява в това веднъж годишно около двете села да се измерва качеството на въздуха.

Близо 40 години водите от оловно-цинковото производство се заустват без пречистване в язовир „Студен кладенец“. ОЦК въвежда надеждни пречиствателни съоръжения чак през 1992 г., след вълна от протести на граждани и природозащитници. Пречиствателната станция за водите му е пусната през 1995 г. Въпреки всичко, до спирането през 2012 г. заради остарелите си технологии заводът държи „черните рекорди“ по изпускане на силно вредни емисии от серен диоксид, олово, цинк, кадмий, арсен, серен диоксид и въглеродороди на територията на града. Проучване на почвите, направено от

ИИПД „Н. Пушкиров“ в периода 1991-94 г., показва, че с тежки метали са замърсени 7802 дка обработваеми земи и 7030 дка пасища.

„За разлика от органичните химични вредности, отложените през годините тежки метали не се разграждат, концентрацията им е голяма и те само се транспортират в околната среда, което увеличава здравния и екологичен риск“, посочва директорът на Националния център за опазване на човешкото здраве доц. Жени Стайкова в своето единствено по рода си изследване от 2009 г. „Качество на околната среда и здравен риск в района на Кърджали“.

Другият източник на сериозно замърсяване е хвостохранилище „Кърджали 2“. До 2012 г. съоръжението, в което се съхраняват над 8 млн. тона хвост, създава сериозни проблеми на околните селища Вишеград, Островица, Горна Гледка, Гледка, Веселчане и Студен Кладенец с общо население над 8000 души. В 20% от дните в годината е установено замърсяване на атмосферния въздух с прах от хвостохранилището, съдържащ тежки метали и арсен. „През последните две години с модернизацията на оросителните системи и реконструкцията вече няма запрашаване на въздуха. Много повече проблеми сега ни създава областното сметище, което настъпва към селото“, казва кметът на Вишеград и Островица Осман Ахмед.

Хората от двете села се оплакват от силната неприятна миризма от хвоста, която се усеща в селото. Според последния доклад на РИОСВ-Хасково за 2013 г. хвостохранилището не изпуска емисии над ПДК във въздуха, водите и почвите.

Дългогодишното кумулативно отравяне от ОЦК и ГОРУБСО е поразило и водите: установеното съдържание на метали и арсен в утайките на язовир „Студен кладенец“ е значително над ПДК – 80 пъти за олово, над

30 пъти за кадмий, 20 пъти за цинк и 6 пъти за арсен. Тежко увредените площи се простират на 6000 дка. В чешмите и кладенците, които се намират в близост до ОЦК и хвостохранилището на „ГОРУБСО – Кърджали“ концентрацията на олово достига от 2 до 5 пъти над ПДК за питейни води. Почвите в Кърджали са антропогенно натоварени с тежки метали, водещ замърсител е олово – между два и дванадесет пъти над ПДК, и кадмий – до 4.5 пъти над ПДК.

Следва да се отбележи, че отношението на екологичните инспекции в лицето на РИОСВ Смолян и Хасково към минните компании е прекалено меко, а проверките им са спорадични и формални. При пътуванията си из минните райони нашият екип видя камиони с руда на практически всички концесионери, които не бяха покрили суровината с платница. За мащабното изпускане на отровни води от затворените рудници в реките отговорност носи държавата – тоест, при сегашното ниво на организация, практически никой. Ежемесечните санкции за концесионерите заради системни, понякога тежки замърсявания не надвишават 2000 лв., а в много случаи са под 500 лв. Това не насърчава компаниите да решават екологичните проблеми, вместо това те предпочитат да плащат минималните глоби.

6.6. Здравен риск и последствия за населението

Благодарение на усилията на дългогодишния началник на РЗИ-Кърджали доц. Жени Стайкова в града са направени няколко задълбочени здравни изследвания. Най-мащабното е проведено в периода 1991-2002 г. и обхваща 206 деца от Кърджали и контролни изследвания в училище в Крумовград. При 29% от учениците в Кърджали е установено съдържание на олово в кръвта над 100 мг/л.

Сравнителният анализ на данните в периода 1990-1996 г. показва, че децата страдат над средното за страната ниво от инфекциозни болести, болести на кръвта, болести на храносмилателната система и болести на костно-мускулната система и на съединителната тъкан. При възрастните в Кърджали освен това по-разпространени са болестите на нервната, дихателната и пикочно-половата система.

След съкращаването дейността на ОЦК и ГОРУБСО повечето от горепосочените заболявания сред децата спадат под средния за страната брой, но по-високи стойности показват болестите на кръвта, усложненията на бременността и вродените аномалии. „Особено внимание трябва да се обърне на болестите на кръвта, обхващащи анемиите, в т.ч. и желязнонеодоимъчна анемия, които са статистически и значимо по-високи и при децата, и при възрастните в Кърджали“, смята доц. Стайкова.

При токсикологично изследване, проведено през 2013 г. сред 153 деца е установено, че наднорменното съдържание на олово в кръвта е паднало от 21% (1996 г.) на 8% след спирането на ОЦК. Само 1% от децата имат съдържание на олово над 200 мг/л.

Представители на здравните служби, мениджъри, миньори, кметове и местни жители не са чували в района на Средните Родопи да са правени каквито и да било комплексни здравни изследвания. Единствено в началото на 1990-те са проведени медицински прегледи на миньори с фокус върху работещите в уранодобива. Липсата на каквато и да е обективна картина за здравното състояние на хората, живеещи около рудниците, обогатителните фабрики, хвостохранилищата и металургичните комбинати пречи да бъдат оценени в цялост последствията от 80-годишната минна дейност и да се набележат мерки за лечение и минимизиране на щетите. Не е

възможно също така да се оценят заплахите за здравето от новите инвестиционни намерения в региона.

Във връзка с иницираното от фондация „Фридрих Еберт“ проучване на минната индустрия в Родопите Националният център за обществено здраве и анализи (НЦОЗА) започна мащабно изследване на тема „Замърсяване на околната среда от рудодобив и цветна металургия в Родопите и влияние върху здравето на населението“. Проектът под ръководството на началника на НЦОЗА Жени Стайкова ще завърши през 2016 г.

6.7. Съпротива на местните общности и природозащитници

Много от днешните градчета в Родопите са създадени от рудодобива и хората там го ценят или поне гледат на него като на даденост. Все пак при мащабни отравяния или заплахи от екологични катастрофи жителите си търсят правата. След идването на демокрацията през 1990 г. хората от Крушкова махала на с. Ерма река многократно пишат петиции и протестни писма до всевъзможни държавни институции заради хвостохранилището на ЕОФ. Проблемът е поставен и в парламента през 1998 г., но решение нито се намира, нито се търси.

Друг център на преработвателната индустрия – Кърджали, провежда силна гражданска съпротива в началото на 1990-те срещу огромните замърсявания на ОЦК и ГОРУБСО. В резултат на натиска са внедрени пречиствателни инсталации и производството бе намалено. През 2009 г. кърджалийци се вдигнаха на протест срещу издаденото от Министерството на околната среда и водите комплексно разрешително на „ГОРУБСО – Кърджали“ за разширяване на инсталацията за производство на сплав „доре“ с цианидно извличане на металите.

Общината и природозащитни организации обжалваха решението по съдебен ред. Те предупредиха, че добивът на злато с цианиди в центъра на Кърджали застрашава живота и здравето на хиляди хора и е опасен за околната среда. След тригодишен съдебен процес Върховният административен съд окончателно отмени разрешителното за цианидната инсталация заради липса на задължителния по закон План за управление на минните отпадъци в документацията на „ГОРУБСО – Кърджали“.

Независимо от несъгласието на местната власт и гражданите, с Решение 409 от юни 2011 г. МОСВ издаде на „ГОРУБСО – Кърджали“ ново Комплексно разрешително, с което компанията работи и сега. „Проблемите с еколозите и общинските власти останаха в миналото“, коментира лаконично Живка Ковачева.

Опитът показва, че далеч по-силно е несъгласието в общини, досега незасегнати от рудодобива, които ценят чистата си природа и залагат на туризъм и биоземеделие. Съпротивата на местната власт и гражданите в Крумовград продължи девет години. През 2005 г. обществеността и еколози се надигнаха срещу първия проект на Dundee да извлича златото с цианиди, който впоследствие не получи одобрение от МОСВ. Канадската компания преработи инвестиционното намерение, отказа се от цианидното извличане и през 2011 г. получи концесия за находище „Хан Крум“ от правителството на ГЕРБ, което беше извело рудодобивната индустрия за водещ приоритет.

Общинският съвет в Крумовград и сдружение „Живот за Крумовград“ се обявиха срещу златния рудник и обжалваха в съда концесията, опасявайки се от редица негативни последици. Химическият анализ показва, че съдържанието на арсен в рудата е високо (145

гр./т.). Дори арсенът да не е разтворим във вода, златодобивът крие потенциален риск за околната среда и здравето на населението. Хълмът е разположен на 3 км. от града и в близост до 12 села и махали, и откритата голяма мина ще доведе до шумово и прахово замърсяване. Планирани са взривявания с 14 тона експлозивни седмично.

Ландшафтът ще бъде невъзвратно променен. Перспективите за развитие на туризъм и биоземеделие в един чист район без индустрия ще бъдат загубени. За флотацията на рудата ще се ползват води от басейна на уязвимата от засушаване река Крумовица, което може да стресира водните ресурси в целия регион. На 150 м. от реката ще бъде изградено хвостохранилище, в което ще се депонират 7.2 млн т. хвост. Изземването на рудата се планира да се случи в рамките на девет години, след което добивната фирма ще напусне обекта, тоест заетостта бързо ще изчезне, а за местното население ще останат само дълготрайните екологични и здравни последици.

През 2012 г. сдружение „Живот за Крумовград“ събра протестна подписка с 5260 подписа от цялата община. Със свое решение общинският съвет на Крумовград подкрепи подписката и я изпрати до Европейската комисия, Европейския парламент и Народното събрание. По сигнал на шестима общински съветници от ГЕРБ на 26 април 2012 г. Районната прокуратура започна проверка за документно престъпление – фалшификация на подписката. МВР проведе най-мощната си операция в България за годината: разпита 580 души и състави 179 протокола за сравняване на почерците. От 67 човека са взети показания, че не са се подписвали. Такива масови привиквания в полицията не са виждани в този край от т.нар. възродителен процес –

и всичко това, за да могат органите на реда да сравняват подписи. Разпитани са всички кметове на близките до Ада тепе села, които бяха несъгласни с рудодобива.

Общественото мнение в Крумовград е преобърнато, едва след като първо БСП, а впоследствие и управляващото общината ДПС изненадващо отстъпват от позициите си и подкрепят навлизането на минната индустрия. Dundee вече работи в хармония с местния бизнес и политически елит и планира да отвори златния рудник до края на 2016 г.

В друга непокътната от рудодобива община – Велинград, съпротивата срещу отварянето на волфрамов рудник продължава, въпреки че концесионерът се отказва от първоначалното си намерение да строи и обогатителна фабрика. През март 2014 г. Общинският съвет прие протестна декларация, в която се посочва, че техен стратегически приоритет е насърчаването и развитието на туризма, а туризмът и минната промишленост са взаимноизключващи се и несъвместими дейности. Кметът на Велинград Иван Лебанов заяви, че волфрамовият рудник ще попречи на изграждането на големия ски център „Сютка“ наблизо. Срещу добива на волфрам са и собствениците на хотели в общината. Експерти от МОСВ потвърждават, че инвестиционното намерение е предвидено да се осъществи в зона за защита на водите. Предстоят обществените обсъждания на ОВОС в с. Кръстава и Велинград.

7. Основни изводи и препоръки

Размахът на рудодобива в годините на социализма води до бързо демографско и социално развитие на Родопите, но това развитие се оказва неустойчиво. То е свързано със сериозни екологични поражения и нанася чувствителни щети върху здра-

вето на населението в планинския регион. Щом цените на металите се понижават и зададеният от партията план престава да диктува стопанските решения, рудодобивът рязко се свива. В момента секторът поддържа едва 20% от нивото през 1989 г.: и като добита руда, и като заетост. Поскъпването на металите на световните борси след 2004 г., както и развитите технологии, позволяващи рентабилност и в по-малки мащаби, отново обръщат вниманието на инвеститорите към „българския Урал“, или вече по-скоро към „българския Клондайк“. Само в двата най-големи проекта за рудодобив в планината – на злато до Крумовград и на волфрам до Велинград, са планирани инвестиции в размер на 400 млн. лв. В момента има заявен интерес или конкретни постъпки за отваряне на вероятно дузина нови рудници и над 1 млрд. лв. инвестиции.

Това „връщане на махалото“ се осъществява в коренно различна социална, икономическа и политическа среда, отколкото през 1950-те. Рудодобивът има потенциал да премахне безработицата в региона, която на повечето места надхвърля 20%. Има налични методи за добив и обогатяване, далеч по-щадящи околната среда и здравето на миньорите. Но липсата на държавни стратегии за развитие – както на региона, така и на сектора, предизвиква опасения, че при „минния ренесанс“ на Родопите ще бъдат допуснати много компромиси. Докато преследват своята печалба освободени от институционален контрол, компаниите в много случаи вземат нецелесъобразни решения с оглед екологичните и стопанските интереси на целия регион. Пример е намерението на Dundee да изгради собствена флотационна фабрика на пресъхващата р. Крумовица в един чист от промишлено замърсяване район,

докато мощностите на обогатителната фабрика в съседния Кърджали не се натоварват пълноценно. Друго потвърждение за противоречието между фирмен и регионален интерес е опитът да се отвори волфрамова мина в община с престижен спа туризъм.

Българската държава следва да подходи внимателно към подновения инвестиционен интерес. Както показва историческата графика за оловото, високите цени на металите не са даденост. В периоди с ниски цени компаниите не са склонни да изпълняват предварително поетите обещания. Още по-важно е, че ако се осъществяват в едно и също време, проектите за нови рудници, обогатителни фабрики и металургични мощности може сериозно да влошат показателите на околната среда в Родопите, която и без друго търпи значително антропогенно въздействие. Наложително е общо планиране на минните дейности в родопския регион. Рудодобивът в Родопите се простира върху пет административни области: Пазарджик, Пловдив, Смолян, Кърджали и Хасково. Липсата на орган, който да изчислява кумулативния ефект от минните разработки предопределя и липса на мониторинг и ефективни санкции, съответно секторът е уязвим за лоши практики.

Анализът показва, че доходите, които получават миньорите, са жизнено важни за общините, в които се развива рудодобив. Около рудниците се създава мрежа от ремонтни и обслужващи фирми, а потребителските разходи на миньорските семейства поддържат социалната структура в региона. В същото време се вижда, че общинските власти получават малка изгода от това, че на тяхна територия са разположени добивни предприятия. Концесионните отчисления днес са незначителна част от общинския бюджет. Същото

е в сила за републиканския бюджет, тъй като позволените по закон концесионни такси между 1.44 и 4% едва ли са адекватно тълкуване на чл. 18 (1) от Конституцията: „Подземните богатства... са изключителна държавна собственост“.

Като цяло минните предприятия в Родопите имат добри финансови резултати с общ коефициент на рентабилност на приходите от продажби 0.12 за 2012 г. (0.28-0.32 рентабилност на продажбите за три предприятия). Прави впечатление, че мащабите на дейността в Мадан, Лъки и Златоград са много сходни. Но всяка компания следва собствена управленска философия: от умерената експанзия на „ГОРУБСО – Мадан“ и технологичното обновление на „Лъки инвест“ до типичния мениджърски модел „дойна крава“ в „ГОРУБСО – Златоград“. „ГОРУБСО – Кърджали“ се профилира в разработването на малки златни находища. Най-малкото предприятие „Рудметал“, което при това използва скъпи външни услуги за обогатяване, също постига отлични финансови показатели. Това говори, че при сегашните цени на металите и производствени разходи, минният бизнес е твърде успешен. За съжаление, повечето големи предприятия предпочитат да избягват плащането на висок корпоративен данък.

След протестите за заплати през 2012 г. първото по-сериозно брожение сред миньорите в региона беше предизвикано от намерението на правителството да посегне на ранното им пенсиониране. Със серия от протести през октомври 2014 г. синдикатите поискаха да се запази без изменение сегашната система поне до края на 2017 г. Да се оспорва най-важната социална придобивка на миньорите, и то без да са правени медицински изследвания, може да се изтъква като отказ на държавата да се грижи за здравето на тази специфична професи-

онална категория, в името на крайно десни политики. От друга страна, автоматичните пробивни карети предполагат съвсем различно натоварване и съответно преразглеждане на възрастта за пенсиониране на работещите под земята. Но тази промяна не следва да се осъществява ад хок.

За добро или за лошо, социално-икономическият облик на значителни части от Родопите днес се дължи на рудодобива. Въпреки всичко, рудодобивът не е устойчив: щом компанията вземе своето, тя оставя хората в региона на произвола. Горчив пример е Маджарово, днес вторият най-малък град в България. До идването на геолозите през 1950 г. Маджарово е село с две махали и 100 жители. С откриването на рудниците и флотационната фабрика след 1960 г. той се разраства до над 6000 жители. В Източните Родопи идват да работят хора от цялата страна. Построени са 43 жилищни блока за миньорите, в които те живеят по две семейства в апартамент, кина, ресторанти и т.н.

Пълното закриване на рудодобива в края на 1990-те предизвиква тежък социален колапс. Останалите без работа миньори заминават със семействата си по родните места. Мнозина вече не са между живите, покосени от професионалните болести. Малка част от освободените работници са заети за кратко в рекултивацията на замърсените терени. „Градът беше създаден от рудодобива и умря заедно с него. Беше пълен с хора, а сега останаха само кучетата и паметниците“, казва Стефка Петрова, бивш секретар на местното читалище. Днес Маджарово е десетократно по-малък. Работят единствено общината, полицията, защитеното училище и читалището. Миньорските жилища са продадени на ниски цени и се използват като вили от хора извън общината.

Маджарово се превръща във важен център на алтернативния и познавателния туризъм. Любители на птиците от цял свят идват да видят колониите от лешояди край р. Арда, засилва се и интересът към древните тракийски светилища. Въпреки растящата си известност,

екологичният център в Маджарово не може да създаде поминък, който да възстанови предишната социална структура, или поне да спре обезлюдяването. Очакванията за възраждане на града са свързани единствено с потенциално богатите златни жили.

Етапът на хаос и разруха до голяма степен е преодолян. Рудодобивът и занаятчийството има важно място в Родопите. Въпросът е той да се осъществява с най-добрите известни технологии, подходящи за развита европейска страна. Заплащането на миньорския труд трябва да се увеличи двойно и тройно от сегашните 800-1000 лв. средни заплати, предвид рисковия и тежък характер на труда и добрите финансови резултати на компаниите. Екологични язви като Ермореченското хвостохранилище и депото за отпадъци на ОЦК трябва да се излекуват и никога повече да не се допускат подобни. В бъдеще не бива хранилища за минни отпадъци да се изграждат в близост до населени места. Посте-

пенно минните компании трябва да бъдат приучени на по-голям финансов принос и към общинските, и към републиканския бюджети. Чистата природа и здравето на миньорите и на местните общности трябва да се превърнат в безусловен приоритет. Следват няколко основни препоръки, изведени на база осъщественото изследване и извършения анализ на информацията.

- Да се проведе бързо цялостен здравен мониторинг на населението в общини Мадан, Рудозем, Златоград, Лъки, Маджарово и Кърджали. Необходим е незабавен химически анализ на почвите, водите, въздуха и селскостопанската продукция в с. Ерма река.

- Като опасни за околната среда и здравето, да не се допуска изграждането на нови флотационни фабрики и открити рудници в Родопите. Вместо това да се използват съществуващите мощности, а рудниците да се разработват единствено по закрит способ с най-малко въздействие върху околната среда. Да се изготви обща стратегия за управление и поправяне на причинените щети от съществуващите хвостохранилища.
- Да се създаде Национална минно-спасителна служба с подразделения в големите рудодобивни центрове. Финансирането ѝ може да се извърши чрез годишни вноски от компаниите, чийто размер да зависи от производството на руда и от наетия персонал, както и чрез държавно участие.
- Да се възстановят ежегодните профилактични здравни прегледи на миньорите. Да се преосмисли моделът на частните Служби за трудова медицина в контекста на подземния труд.
- Да се осигурят средства за поддръжка на сградите в миньорските селища, евентуално по оперативните програми на ЕС. Планирането и поддръжката на регионалната инфраструктура да се адаптират към новите демографски дадености.
- Да се насърчат научните изследвания за паралелното оползотворяване на металите в полиметалните родопски руди. Да се изготви стратегия за усвояване на редките метали.
- Да се формира регионален капиталов фонд, в който компаниите да внасят процент от приходите в периоди с високи цени на металите. С тези средства да се финансират неотложни дейности или да се компенсират неработещите служители в периоди с депресирани цени.
- Да се преразгледа концесионната политика на държавата и да се осъвременят концесионните възнаграждения, които в момента са пренебрежимо малки.
- Да се изготви база данни с резултатите от геоложките проучвания до 1997 г., направени от Комитета по геология и държавни проучвателни фирми, с цел да се избегнат неоправдани претенции за търговски открития.
- Да се създаде минен център „Родопи“, който да изчислява кумулативното въздействие на рудните и металургичните проекти, да следи за условията на труд в предприятията, да комуникира с регионалните здравни и екоинспекции и да координира развитието на отрасъла в региона. За да се избегнат екологичните и здравните рискове от очаквания засилен рудодобив в Родопите в следващите десет години, е необходима структура, която надхвърля ведомствените и териториално-административните ограничения на посочените по-горе пет области. Минният център може да се конституира като държавна компания или като изпълнителна агенция.
- В минните общини на Родопите да се изготвят общински стратегии за постепенно заместване на добивната индустрия с туризъм, горско и селско стопанство и други устойчиви алтернативи.
- Внимателна оценка на огромния риск при нови минни проекти за водите в целите Родопи, особено по отношение на тежко натоварената р. Арда и нейните притоци.

Решаване на водната криза в минните общини чрез изграждане на язовири, нови каптажи и подмяна на водопроводните мрежи, които да осигурят чисти питейни води за населението и води за напояване.

Икономическите, социалните и екологичните аспекти на рудодобива в Родопите рядко са били обект на комплексен анализ. До 1989 г., въпреки гръмко прокламирация трудов героизъм на миньорите, съществените за управлението пока-

затели са обвити в секретност. В първите години след падането на комунистическия режим приоритет има разрушението и „осребряването“ на активите, в които е инвестирано в предходните десетилетия. През последните няколко години засиленият инвестиционен интерес не е съпроводен от държавна политика за сектора и региона. Въпреки ограничения си обхват, този труд, посветен на социалната икономика на рудодобива в Родопите, се опитва да насочи внимание към многобройните управленски бели полета.

За авторите:

Димитър Събев е икономист и журналист, в момента работи за сп. „Тема“. Автор е на теренни проучвания за установяване на потенциала за устойчива икономика в Крайморска Добруджа, Странджа, Западни Родопи. През 2010 г. публикува книгата „Унизената земя“.

Руслан Йорданов е журналист във в-к „Стандарт“. Преди това е работил в сп. „Тема“, в-к „Пари“, в-к „168 часа“ и в-к „Класа“. Пише по социални, политически и етно-религиозни теми. Носител е наградата „Черноризец Храбър“ за репортер на годината през 2010 г.

Издател

Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
ул. Княз Борис I 97
1000 София, България
Отговорен редактор:
Регине Шуберт, директор

Заявки

e-mail: office@fes.bg

Всички текстове са достъпни онлайн

www.fes.bg

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на автора/авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.